

Riedel, Gustav

Poznámky

In: Riedel, Gustav. *Ludvík Feuerbach a mladý Marx*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 226-[266]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119250>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1.

- ¹⁾ Nejznámější doklady jsou z Engelsovy „Předmluvy“ k jeho spisu „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie“ (v dalším citováno jako Engels, „Ludvík Feuerbach“) z 21. února 1888: „Feuerbach je přece v leckterém směru zprostředkujícím článkem mezi Hegelovou filosofií a naším pojetím...“ — „Stejně jsem pokládal za nutné splatit čestný dluh: plně ocenit vliv, jímž za nás působil Feuerbach v období našeho „Sturm und Drangu“, a to v míře mnohem větší než kterýkoli jiný filosof po Hegelovi.“ Marx-Engels, Vybrané spisy II, 373n.
- ²⁾ Názory tohoto druhu jsou vlastně jen — jak uvidíme později, nepřesně interpretovanou — parafrází Engelse z jeho shora uvedeného spisku, l. c. 328n.: „Tu přišel Feuerbachův spis „Podstata křesťanství“. Naráz roztál tento rozpor, když uvedl bez okolků materialismus v jeho stará práva. Příroda existuje nezávisle na jakékoli filosofii; je základem, z něhož jsme vyrostli my, lidé, sami produkty přírody; mimo přírodu a člověka neexistuje nic a vyšší bytosti, vytvořené naší náboženskou fantasií, jsou jen fantastickým zpětným odrazem naší vlastní bytosti. Kouzlo bylo zlomeno; „systém“ byl rozmetán a odhozen, rozpor byl vyřešen zjištěním, že existuje pouze v obrazotvornosti. — Kdo neprožil sám osvobozující účinek této knihy, nemůže si o tom učinit představu. Nadšení bylo všeobecné: byli jsme rázem všichni feuerbachovci. Jak nadšeně uvítal Marx nové pojetí a jak silně — přes všechny kritické výhrady — jím byl ovlivněn, můžeme se dočíst ve „Svaté rodině.““
- ³⁾ Ludwig Feuerbach, „Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie“, ve sborníku „Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik I—II“, 62n., vydavatel Arnold Ruge, Curych a Winterthur. Vyšlo 13. února 1843. — Otištěno v „Ludwig Feuerbach's Sämmtliche Werke“ (v dalším L. Feuerbach, Werke) II, 244n. — Česky Ludwig Feuerbach, „Zásady filosofie budoucnosti a jiné filosofické práce“, Praha 1959, 74n.
- ⁴⁾ Franz Mehring, „Karl Marx. Geschichte seines Lebens“, Lipsko 1933, 76n.
- ⁵⁾ K otázce jejich datování viz předmluvu k „Marx—Engels Gesamtausgabe“ (dále citováno jako MEGA) 1/1, LXXVIIIIn.
- ⁶⁾ Viz Feuerbachovu brožurku proti Leovým „Hegelingům“, vydanou r. 1839 u Wigganda v Lipsku: „Über Philosophie und Christenthum im Beziehung auf den der Hegelschen Philosophie gemachten Vorwurf der Unchristlichkeit“, otištěno v L. Feuerbach, Werke I, 42n., a hlavně Feuerbachův článek „Zur Kritik der Hegelschen Philosophie“ v Hallische Jahrbücher, srpen—září 1839, otištěno v L. Feuerbach, Werke II, 185n., česky l. c. 19n.
- ⁷⁾ Tato skupina názorů se opírá hlavně o Engelsovo tvrzení z „Ludvíka Feuerbacha“, citované již v pozn. ²⁾.

- ⁸⁾ G. V. Plechanov, „Filosofskaja evolucija Marksa“, otištěno jako příloha v 18. svazku Plechanovových „Sočinenij“, Moskva–Leningrad 1925, 323n.
- ⁹⁾ Viz Plechanov, l. c. 333, 334.
- ¹⁰⁾ „Filosofický vývoj Marxův“ byl uveřejněn poprvé ve sborníku „Gruppa ‚Osvo-boždenije Truda‘. Iz archivov G. V. Plechanova, V. I. Zasuľič i L. G. Dejča. Sbornik No 2.“ Gosizdat 1924, str. 8n. — Jak se později ukázalo, mohla být tato lekce Plechanovem čtena nejdříve na podzim 1906, neboť Plechanov se v ní zmiňuje o člancích Friedricha Adlera, uveřejněných v „Neue Zeit“ v létě 1906. — Viz „Předmluva redaktora“ k 18. svazku Plechanovových „Spisů“, str. V.
- ¹¹⁾ V. P. Tkačenko, „K ocenke G. V. Plechanovym filosofskoj evolucii K. Marksa i F. Engel'sa“, Voprosy filosofii 1959/6, 160n.
- ¹²⁾ G. V. Plechanov, „Predislovije perevodčika ku 2-mu izdaniju brošjury Fr. Engel'sa „Ljudvig Fejrbach“, Sočinenija 18, 253n. — G. V. Plechanov, „Osnovnyje voprosy marksizma“, l. c. 18, 182n.; česky „Základní otázky marxismu“, Praha 1931, str. 13n.
- ¹³⁾ Viz Tkačenko, l. c. 162.
- ¹⁴⁾ Tkačenko, l. c. 164.

2.

- ¹⁵⁾ „Teologii již nemohu studovat... Extra philosophiam nulla salus“ — dopis Ludvíka Feuerbacha jeho otci Pavlovi Anselmovi von Feuerbachovi z 22. 3. 1825, otištěno u Karla Grüna, „Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass“ I, 190.
- ¹⁶⁾ „Ano, byl jsem k Hegelovi v intimnějším a plodnějším vztahu, než k jakémukoli jinému z našich duchovních předků; znal jsem jej totiž osobně, byl jsem dva roky jeho posluchačem, jeho pozorným, soustředěným, nadšeným posluchačem. Nevěděl jsem, co chci a mám dělat, tak roztráštěný a rozervaný jsem byl, když jsem přišel do Berlína; ale poslouchal jsem jej sotva půl roku, a již se jeho působením dostaly moje hlava i srdce do pořádku; věděl jsem, co mám dělat a co chci: nikoli teologii, nýbrž filosofii! Nikoli blábolit a blouznit, nýbrž učit se! Nikoli věřit, nýbrž myslet!
- On to byl, v němž jsem přišel k vědomí sebe sama i k vědomí světa. On to byl, jehož jsem nazval svým druhým otcem, jako Berlín svým duševním rodným městem. Byl jediným mužem, který mě nechal cítit a zkusit, co je to učitel; jediným, v němž jsem našel smysl tohoto jinak tak prázdného slova a jemuž se proto cítím zavázán vroucím díkem. Zvláštní osud, že to byl jedině onen chladný bezživotný myslitel, jenž mně dal poznat vroucnost vztahu žáka k učiteli! Mým učitelem byl tedy Hegel, já jeho žákem, nepopírám to, naopak to přiznávám ještě dnes s díkem a s radostí...“ — viz K. Grün, l. c. I, 387.
- ¹⁷⁾ L. Feuerbach: „Gedanken über Tod und Unsterblichkeit“, Werke III, 88. — proložil L. Feuerbach.
- ¹⁸⁾ Viz Feuerbachův dopis Hegelovi z 22. 11. 1828, otištěno v K. Grün l. c. I, 217; srovnej také Werner Schuffenhauer, „Einleitung zu L. Feuerbach: Das Wesen des Christentums“ I, XIVn.
- ¹⁹⁾ L. Feuerbach, „Kritik der christlichen Rechts- und Staatslehre“. (Von Fr. Jul. Stahl 1833) — Werke I, 108n.
- ²⁰⁾ Carl Friedrich Bachmann, „Ueber Hegels System und die Notwendigkeit einer nochmaligen Umgestaltung der Philosophie“, 1833.

- 21) Feuerbachova recenze Bachmanna je otištěna jako úvodní část jeho „Kritik des Antihegel“, Werke II, 18n.
- 22) C. Fr. Bachmann, „Antihegel“, 1835. — L. Feuerbach, „Kritik des Antihegel“, Werke II, 18nn; citovaná slova viz str. 54.
- 23) L. Feuerbach, „Hegels Geschichte der Philosophie. (I. und II. Band, 1883.) 1835. — Werke II, 1n. — Malá ukázka typických Feuerbachových úvah z drobných prací tohoto období: „Atomisté nejsou žádným absolutním protikladem eleatů, neboť atom vůbec netvoří předmět zkušenosti, nýbrž přísluší myšlení. Podle samotného Demokrita nemůže reálně vůbec vnímat mysl, nýbrž pouze myšlenka... Existuje chemik, který by k retortě nepřistoupil již s myšlenkou v hlavě?...“ atd. — viz K. Grün, l. c. I, 68n.
- 24) L. Feuerbach, „Geschichte der neuern Philosophie von Bacon von Verulam bis Benedict Spinoza“, Werke IV.
- 25) Viz l. c. 14–17.
- 26) Viz l. c. 20n.
- 27) Viz l. c. 191.
- 28) L. Feuerbach, „Darstellung, Entwicklug und Kritik der Leibnitzschen Philosophie“, Werke V. — L. Feuerbach, „Pierre Bayle. Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und Menschheit“, Werke VI.
- 29) L. Feuerbach, „Geschichte der neuern Philosophie“, Werke IV, 75, 78.
- 30) L. Feuerbach, l. c. 112n.
- 31) Viz l. c. 76.
- 32) Viz zvláště l. c. 126n.
- 33) L. Feuerbach, „Leibniz“, Werke V, 184.
- 34) Zvláště významnou partii o empirismu z této doby viz l. c. 144n.
- 35) L. Feuerbach, Werke IV, 82.
- 36) Např. v kritice filosofie Hobbesovy, Werke IV, 92.
- 37) Viz l. c. 137.
- 38) „Takové představy, jimiž se to v teologii hemží, ... nejsou ničím jiným než obílenými hroby rozumu, na jejichž vnější straně stojí napsáno jméno boha, jejich obsah však, když se na ně blíže podíváme, pozůstává z nejhrubších, nejhmotnějších, zcela nebožských představ.“ — L. Feuerbach, „Leibniz“, Werke V, 111.
- 39) „Filosofie nazírá v důsledku celé své povahy svět jako jsoucí ve *vnitřním* vztahu k bohu, teologie jako jsoucí ve *vnějším* vztahu. Oné je svět *nutným* produktem, této *nahodilým*..., ona jej nazírá *geneticky*, tato jen *fakticky*. Teologie proto odedávna filosofii předhazovala, že podřizuje boha osudovosti, neboť *nutně* se jí z jejího hlediska jeví filosofická nutnost jako vnější omezení, jako nutící nezbytost... Stanoviskem teologie je v podstatě *praktické* stanovisko člověka; stanoviskem filosofie stanovisko teorie (v nejvšeobecnějším a nejpůvodnějším smyslu slova); z praktického stanoviska se svět jeví jako produkt vůle, jako *čin*, který se mohl, ale nemusel stát, jako nahodilý; z teoretického stanoviska se jeví jako jsoucí ve *vnitřní souvislosti*, jako produkt podstaty, jako produkt inteligence, a tedy jako nutný. Pojímát svět jako nutný, znamená *myslet*, *chápat*, pojímát svět jako čin, znamená představovat si jej, zobrazovat si jej... Rozumovat, myslet neznamená totiž nic jiného, než vztahovat se k předmětu tak, že jej vztahujeme jen k němu samému... *Formou* vědy je věčné nutnost. Negovat nutnost, znamená negovat stanovisko poznání a vědy.“ — L. Feuerbach, Werke V, 118n. — proložil L. Feuerbach.
- 40) „V teoretickém postoji vztahují se tedy *na předmět*, a to *jedině kvůli předmětu*

samému, v praktickém postoji vztahují předmět na sebe... Prakticky se chovám subjektivně, teoreticky objektivně. Myšlení je schopnost, princip objektivnosti v člověku. Jako myslící bytost nejsem žádnou *individuální, žádnou osobní* bytostí, jsem *všeobecnou* bytostí – ať již jsou, abychom to ještě jednou opakovali, moje myšlenky sebe více subjektivní a mou individualitou sebe více znetvořeny; to však nemá nic společného s povahou věci, respektive myšlení...

Filosofie nemá na základě své ideje... žádný jiný úkol, žádnou jinou tendenci, než aby probádala a vyzkoumala, co je, abychom volili tento výraz, *podstatou věci*, kterou nám život předkládá pouze ve vztahu k nám jakožto k bytostem smyslovým a osobně zainteresovaným, o sobě, nebo – je to totéž – *ve vztahu k inteligenci*, k člověku jakožto *myslící, poznávající* bytosti... Teologie pak je věda o náboženství, a jestliže se drží přísně svých hranic, není její úlohou žádná jiná než býtí fenomenologií náboženství, tj. historickou sbírkou a pozorováním skutečností a projevů náboženského života a citění, překladem temných orakulí náboženství do jasných a srozumitelných slov.“ – l. c. 122n. – proložil L. Feuerbach.

⁴¹⁾ „Teologie však dělá normu náboženskosti normou poznání; dělá praktické stanovisko také *metafysickým* stanoviskem; vyslovuje pravdu, jak se určuje a jaká je pro člověka jakožto morální a osobní bytost z hlediska života, také jako teoretickou pravdu, jako pravdu pro člověka jakožto *myslící bytost*... Vždyť pro neosobní činnost myšlení se bůh nutně určuje jako nikoli osobní bytost, nýbrž jako to, co Anaxagoras nazval nús,... Spinoza substancí, Leibnitz (sic! – pozn. G. R.) monadou, Hegel na konci své Logiky ideou, Fichte ve své ranější periodě Já, které je třeba zásadně odlišit od osobního nebo lidského Já. Všechny tendence, které kladou osobnost na počátek filosofie, mají teologickou, nefilosofickou, ba dokonce protifilosofickou povahu.“ – l. c. 124n. – proložil L. Feuerbach.

⁴²⁾ „Teologie musela proto svoje dogmata vyslovit jako nepochopitelná; a takovými vskutku jsou, protože každé dogma je samo v sobě protimluv, v němž neguje subjekt predikát a predikát subjekt, tj. v němž neguje představa myšlenku a myšlenka opět představu.

Skutečné zprostředkování filosofie s teologií nespočívá tedy vůbec v tom, aby bylo dokázáno, že se představy dogmat zakládají na myšlenkách, na rozumových pravdách. Vždyť dogmata nejsou nic jiného než praktická určení, jež jsou vydávána za metafysická (ve smyslu přesahující hranice našich poznávacích možností – pozn. G. R.). S teologií tak, jak teoretisuje a jak pěstuje metafysiku, se filosofie nemůže a nesmí teď ani nikdy jindy smířit. Filosofie k ní vůbec nemůže mít syntetický, nýbrž pouze genetický vztah.“ – l. c. 126.

⁴³⁾ L. Feuerbach, „Kritik der christlichen oder „positiven“ Philosophie“ (původně v Hallische Jahrbücher), Werke I, 128n.; citovaná slova viz str. 153.

⁴⁴⁾ „Učil jsem hegelovskou filosofii jako historik, zprvu jako takový, který se se svým předmětem identifikuje, nebo spíše který je s ním zajedno, poněvadž nezná nic jiného a lepšího; potom jako takový, který se od svého předmětu odlišuje a odlučuje, který je k němu spravedlivý jako k jevu historicky danému, který se ale tím více snaží správně jej pochopit.

Toto stanovisko jsem zastával již tehdy, když jsem vystoupil jako spisovatel svým jménem. Tehdy jsem již prodělal rozlučovací proces mezi *formou* a *podstatou* hegelovské filosofie; formu jsem nechal padnout, podstatu jsem podržel. Byl jsem podstatným, ideovým, ale žádným vnějškovým, doslovným hegelovcem. Hegel mně nebyl „skutečností absolutní ideje“, ani jeho filosofie mně nebyla samou „skutečností ideje filosofie“ vůbec; nedělal jsem žádnou výjimku ze zákona

- konečnosti všeho, který Hegel sám vyslovil, rozlišoval jsem také u něho mezi duchem a literou, mezi jeho logikou na papíře a její ideou, mezi tím, co řekl, a tím co říci chtěl, nebo co dále může být řečeno jako v říši zákona ideje ještě možného, ještě nevysloveného, ještě budoucího. Byl jsem ve svých soudech určován Hegelem ve všeobecném, ale nikoli ve zvláštním...“ – viz K. Grün, l. c. I, 388n.
- 45) Podle W. Bolina, „Ludwig Feuerbach sein Wirken und seine Zeitgenossen“, Stuttgart 1891, I, 316 psal Feuerbach Arnoldovi Rugovi 15. 12. 1837, že má „zvláštní nechut“ k řadě spolupracovníků „Berlínských ročenek“ a že jeho účast na nich vyplývá hlavně z jeho „naprosté odloučenosti“ od jiných literárních skupin. Citováno podle Schuffenhauera, l. c. pozn. 90., II, 665n.
- 46) Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst, Redactoren: Dr. A. Ruge und Dr. Th. Echtermeyer in Halle, Jahrgang 1.–3., 1838–1841, Wigand, Leipzig.
- 47) Dopis Arnolda Ruga L. Feuerbachovi ze 14. 10. 1837, otištěno v K. Grün, l. c. I, 293.
- 48) L. Feuerbach, „Kritik der christlichen oder „positiven“ Philosophie“, Werke I, 128n.; „positivní filosofie“ spočívala v dogmatickém výkladu „Zjevení“; byla založena spekulativním teologem A. Güntherem, horlivě pěstována teosofem Fr. von Baaderem a byla dovršena ve filosofii Schellingově. Měla přirozeně krajně reakční charakter.
- 49) L. Feuerbach, Werke I, 149, 151; proložil L. Feuerbach.
- 50) „...neboť vskutku je tak zvaná pozitivní filosofie... *koncem* filosofie. Jejím principem není totiž nic jiného než *osobnost*, a sice osobnost jako něco *konkrétního*: bůh je osobní bytost čili absolutní osobnost – to je vrcholný, nejzákladnější pojem a zásada této teologické spekulace. Ale právě tam, kde začíná osobnost in concreto, je filosofie u konce. Osobnost je předmětem vzývání, obdivu, citu, názoru, ale není žádným předmětem vědy, žádným předmětem myšlení.“ – l. c. 129, – proložil L. Feuerbach.
- 51) „*Náboženství* je *pravý* vztah k *osobní* bytosti. Vztahy manžela k manželce, dítěte k otci, přítele k příteli, člověka k člověku jsou ve skutečnosti *náboženské* vztahy...“ – l. c. 131, proložil L. Feuerbach. – Z hlediska geneze těchto Feuerbachových názorů je zajímavý dopis, který Feuerbach psal své snoubence a pozdější ženě Bertě Löwové již v r. 1836 (bez bližšího data): „Jenom ten se mýlí v lásce, kdo milenku zbožňuje jako opravdovou bohyni, kdo v ní chce nalézt poslední blaženost a pravdu. Ale také toto uctívání milenky není vlastně úplným omylem, neboť již staří říkali: člověk je člověku bohem; vždyť člověk není od narození a narozením, stává se teprve skrze člověka člověkem, jen v druhém si uvědomuje sebe sama, povznáší se k ideji lidstva a božství. Tak je tedy člověk jako takový člověku prostředníkem k bohu. Tak je také muž spasitelem ženy.“ – Viz K. Grün, l. c. I, 267.
- 52) V dopisu Bertě Löwové z 3. 2. 1835 Feuerbach píše: „...jsem první, kdo nepadá nejnovější Schellingovu nefilosofii, jež mnohým vzhledem k autoritě jména Schelling přesto imponuje, přinejmenším jsem první, kdo se tak důkladně a ostře do věci vložil... Jsou to mánové Hegela, Fichta, Spinozy atd., které mstím na falešném, věrolomném, ješitném, utrhačném Schellingovi...“ – A v jiném, blíže nedatovaném dopisu z téhož roku 1835 stejné adresátce: „...touto kritikou si uzavírám všechny vyhlídky na dosažení zaměstnání v Bavorsku, neboť líčím zde novou Schellingovu tzv. filosofii nebo nefilosofii, která však pro svoji bezmyšlenkovitost, s níž holduje všem dávno již překonaným nesmyslům, všemu modloslu-

- žebnictví a pověrám, u nás požívá moci a úcty, v její celé směšnosti a nahotě.“ – Otištěno v K. Grün, l. c. I, 251, 252.
- ⁵³⁾ V dopise z 12. 2. 1838 se Ruge Feuerbacha táže, zda nechce v jeho časopise otisknout charakteristiku Schellinga, na které prý pracuje; v dopise z 27. 7. 1838 urguje odpověď na tuto otázku. – Dopisy jsou otištěny v K. Grün, l. c. I, 294.
- ⁵⁴⁾ L. Feuerbach, „Kritik des Idealismus“. Von F. Dorguth. – Werke II, 137n.
- ⁵⁵⁾ l. c. 147n. – proložil L. Feuerbach.
- ⁵⁶⁾ l. c. 149–151 – proložil L. Feuerbach.
- ⁵⁷⁾ L. Feuerbach, „Die Idee der Freiheit. Von K. Bayer“. – Werk II, 116 nn. – Feuerbach píše soustavně nesprávně Bayer místo Beyer.
- ⁵⁸⁾ l. c. 119.
- ⁵⁹⁾ Viz K. Grün, l. c. I, 50.
- ⁶⁰⁾ V dopise svému příbuznému, učiteli šermu Rouxovi, již z května 1837; otištěno v K. Grün, l. c. I, 271.
- ⁶¹⁾ Heinrich Leo, „Die Hegelingen“, 2. Aufl., Halle 1839. – L. Feuerbach, „Der wahre Gesichtspunkt, aus welchem der Neo-Hegelsche Streit beurteilt werden muss“, Hallische Jahrbücher 1839, Nr. 61, 62. – Vyšlo jako brožura pod názvem: Ueber Philosophie und Christentum in Beziehung auf den der Hegelschen Philosophie gemachten Vorwurf der Unchristlichkeit, Mannheim 1839, otištěno ve Werke I, 42n.
- ⁶²⁾ Jako ukázka Feuerbachovy argumentace i jeho stylu v této práci si snad zaslouží ocitování tato pasáž: „Nic se nestává více skutečnou vášní než studium přírody. Kdo se však jednou do přírody k smrti zamiloval, ten také shledá svého boha již jenom v přírodě a stane se tak nutně nevěrným bohu Abrahamovu, Izákovu a Jakubovu.“ – l. c. I, 60.
- ⁶³⁾ l. c. I, 46.
- ⁶⁴⁾ Viz l. c. I, 49, 51.
- ⁶⁵⁾ l. c. I, 53.
- ⁶⁶⁾ Otištěno v K. Grün, l. c. I, 69, proložil L. Feuerbach.
- ⁶⁷⁾ L. Feuerbach, „Ueber Philosophie und Christenthum“, 1839 – Werke II, 179n. – Nezaměňovat s brožurkou z téhož roku se stejným základním titulem! – viz pozn. 61.
- ⁶⁸⁾ L. Feuerbach, „Zur Kritik der Hegel'schen Philosophie“, Hallische Jahrbücher 30, 31. 8., 2.–7. 9., 9. 9. 1839. – Werke II, 185n. Česky „Ke kritice Hegelovy filosofie“, L. Feuerbach: Zásady filosofie budoucnosti a jiné filosofické práce, Praha 1959, str. 19n. – Arnold Ruge děkuje Feuerbachovi za zaslání této statě v dopise z 31. 5. 1839 – viz K. Grün, l. c. I, 297.
- ⁶⁹⁾ l. c. II, 190n.
- ⁷⁰⁾ l. c. II, 188n.
- ⁷¹⁾ „Hegelovská filosofie je také vskutku nejdokonalejší systém, který se kdy objevil.“ – l. c. II, 194.
- ⁷²⁾ l. c. II, 202.
- ⁷³⁾ „Jednota subjektivního a objektivního... je pro filosofii stejně tak neplodný jako zhoubný princip, poněvadž i ve zvláštních případech ruší rozlišování mezi subjektivním a objektivním, poněvadž znemožňuje geneticko-kritické, kondicionální myšlení: si fabula vera.“ – l. c. II, 223. – „Geneticko-kritická filosofie je ta, která předmět daný představou nedemontuje a nechápe dogmaticky, nýbrž která zkoumá jeho *původ*, která pochybuje, zda je předmět skutečným předmětem nebo pouze představou, nebo vůbec psychologickým fenoménem, která proto co nejpřís-

něji rozlišuje mezi subjektivním a objektivním.“ — I. c. II, 222, — proložil L. Feuerbach.

⁷⁴⁾ „Vytváření pojmů prostřednictvím určité filosofie není reálné, nýbrž jen formální, není stvořením z ničeho, nýbrž jen rozvíjením ještě jakoby neurčité, ale všech určení schopné, ve mně spočívající duchovní materie.“ — I. c. II, 196, — proložil L. Feuerbach.

⁷⁵⁾ I. c. II, 222.

⁷⁶⁾ I. c. II, 231, 207.

⁷⁷⁾ I. c. II, 231.

⁷⁸⁾ L. Feuerbach, „Das Wesen des Christenthums“, Werke VII. — Česky L. F., „Podstata křesťanství“, Praha 1954. — K otázce data vydání viz Schuffenhauer, I. c. I, LIX a pozn. 55., II. 683.

⁷⁹⁾ Na tento rys Feuerbachovy filosofie výstižně upozornil Theodor Münz, „Predslov“ ke knize „Ludwig Feuerbach, Vybrané spisy z gnozeologie a etiky.“ Bratislava 1958, str. 17.

⁸⁰⁾ „Hallische Jahrbücher“ měly např. v r. 1839 celých 313 abonentů, jak sděluje Arnold Ruge Feuerbachovi v dopise z 12. 11. 1839 — otištěno v K. Grün, I. c. I, 298. — O působení Feuerbachova stylu viz také B. Engels: „Beletristický, místy dokonce nabubřelý sloh zabezpečil knize širší okruh čtenářstva a rozhodně byl osvěžením po dlouhých letech abstraktního a nesrozumitelného hegelovství.“ — Engels, „Ludvík Feuerbach“, Marx-Engels: Vybrané spisy II, 383.

3.

⁸¹⁾ Na formuláři Marxova maturitního vysvědčení z 24. září 1835 stojí náboženství na prvním místě v oddílu věd (dalšími oddíly jsou jazyky a dovednosti). Zkoušku z filosofické propedeutiky Marx tehdy neskládal. — Viz MEGA 1/2, 182n.

⁸²⁾ Marxovy mladistvé literární pokusy jsou, pokud se zachovaly, resp. byly nalezeny, otištěny v MEGA 1/2.: verše na str. 3n., zlomek truchlohry Oulanen na str. 59n. a několik kapitol z humoristického románu Škorpion a Felix na str. 76n.

⁸³⁾ V obsáhlém dopise svému otci z 10. listopadu 1837 píše Marx: „Nyní však poesie musila a mohla zůstat jen doprovodem: musil jsem se dát do studia práv, ale především mě to pudilo k tomu, abych se vyrovnal s filosofií. Obojí bylo tak svázáno, že jsem zcela nekriticky a jen školácky probral Heineccia, Thibauta a prameny; např. jsem přeložil do němčiny první dvě knihy pandekt a také jsem se pokusil o filosofii veškerého práva. Úvodem jsem předeslal několik metafyzických zásad a dovedl jsem tento nešťastný opus až k právu veřejnému, což představovalo práci skoro na tři sta archů.“ — MEGA 1/2, 215. — Česky „Karla Marxe korespondence s rodiči“, Praha 1934, str. 57.

⁸⁴⁾ Z tohoto období pochází pravděpodobně i Marxův epigram na Kanta a Fichta, v němž je zároveň vyjádřen tehdy ještě opovrhlivý Marxův vztah k Hegelově filosofii:

„Kant und Fichte gern zum Äther schweifen,
Suchten dort ein fernes Land,
Doch ich such' nur tüchtig zu begreifen,
Was ich — auf der Strasse fand!“

— MEGA 1/2, 42.

⁸⁵⁾ „Opona spadla, můj svatostánek byl rozerván a noví bohové museli být do něho vsazeni.

Od idealismu, který jsem mimochodem řečeno srovnával a živil idealismem Kantovým a Fichtovým, dospěl jsem k hledání ideje ve skutečnosti samé. Jestliže bohové kdysi sídlili nad zemí, stali se nyní jejím středem.

Cetl jsem kdysi zlomky Heglovy filosofie, jejíž groteskní skalnatá melodie se mi nezamlouvala. Chtěl jsem se ještě jednou ponořit do tohoto moře, ale s tím rozhodným úmyslem poznat duchovní přírodu stejně tak smutnou, konkrétní a ucelenou jako přírodu tělesnou, a necvičit se nadále v šermířských kouzlech, nýbrž vynést na světlo čistou perlu.“ – Marxův dopis otci z 10. 11. 1837, MEGA 1/2, 218n., – ve zcela nevyhovujícím překladu – l. c. 63.

⁸⁶⁾ „...poněvadž u starých Němců vyjadřuje jméno charakter svého nositele, jak vysvítá z mnoha přídomek, jako Krug – rytíř, Raupach – dvorní rada, Hegel – trpaslík...“ – K. Marx: Scorpion und Felix, MEGA 1/2, 78.

⁸⁷⁾ Karl Marx: „H e g e l“ Epigramme.

1

Weil ich das Höchste entdeckt und die Tiefe sinnend gefunden,
Bin ich grob, wie ein Gott, hüll' mich in Dunkel, wie er.
Lange forscht' ich und trieb auf dem wogenden Meer der Gedanken,
Und da fand ich das Wort, halt' am Gefundenen fest.

2

Worte lehr'ich, gemischt in dämonisch verwirrten Getriebe,
Jeder danke sich dann, was ihm zu denken beliebt.
Wenigstens ist er nimmer geengt durch fesselnde Schranken,
Denn wie aus barusender Flut, stürzend vom ragenden Fels,
Sich der Dichter ersinnt der Geliebten Wort und Gedanken,
Und was er sinnet, erkennt, und was er fühlet, ersinnt,
Kann ein jeder sich saugen der Weisheit labenden Nektar,
Alles sag' ich euch ja, weil ein Nichts euch gesagt!

3 – (viz pozn. 84)

4

Verzeiht uns Epigrammendingen,
Wenn wir fatale Weisen singen,
Wir haben uns nach Hegel einstudiert,
Auf sein' Ästhetik noch nicht _____
„abgeführt“.

– MEGA 1/2, 41 n.

- ⁸⁸⁾ „Během své nemoci jsem se seznámil od začátku až do konce s Hegelem, spolu s většinou jeho žáků.“ – Marxův dopis otci z 10. 11. 1837, MEGA 1/2, 219; česky l. c. 65.
- ⁸⁹⁾ K „doktorskému klubu“ tehdy přínáleželi hlavně bratři Bruno a Edgar Bauer, Friedrich Koeppen, Adolph Rußenberg, Ludwig Buhl, vydavatel časopisu „Der Patriot“, soukromý docent Heinrich Gustav Hotho, věnující se indologii, arabista doc. Karl Nauwerck, soukromý docent Karl Friedrich Werder, Karl Althaus, Georg Jung, jeden z pozdějších zakladatelů „Rheinische Zeitung“, a přidružili se k němu i redaktoři „Athenea“ Carl Riedel a Eduard Meyen.
- ⁹⁰⁾ Srovnaj Marxův dopis otci z 10. 11. 1837, MEGA 1/2, 220, česky l. c. 65.
- ⁹¹⁾ Karl Heinrich Marx, Doktor der Philosophie, „Differenz der demokratischen und epikureischen Naturphilosophie nebst einem Anhang“, MEGA 1/1, 5n.
- ⁹²⁾ Viz Franz Mehring, Karl Marx, 52.
- ⁹³⁾ Malá ukázka Marxova stylu a argumentace v této disertaci: „Atomy jsou sice substancí přírody, z níž všechno vzniká a v níž se všechno rozplývá; ale stále ničení jevového světa nedochází k žádnému výsledku. Vytvářejí se nové jevy; atom sám zůstává vždy jako usazenina ležet v základu. Pokud je tedy atom myšlen podle svého čistého pojmu, je jeho existenci prázdny prostor, zničená příroda; jakmile pokročí ke skutečnosti, poklesne k materiální bazi, která, nositelka světa rozmanitých vztahů, neexistuje nikdy jinak než ve formách, které jsou jí lhostejné a vnější. Je to nutný důsledek, protože atom, předpokládaný jako abstraktně-jednotlivé a hotové, nemůže být činný jako idealisující a nadřazená moc vůči oné rozmanitosti.“ – MEGA 1/1, 40. – Z toho potom plyne: „Jako není atom nic než přírodní forma abstraktního, jednotlivého sebevědomí, tak je smyslová příroda pouze zpředmětněné empirické, jednotlivé sebevědomí, a tím je dána smyslovost. Smysly jsou tedy jediným kriteriem v konkrétní přírodě, tak jako jím je abstraktní rozum ve světě atomů.“ – MEGA 1/1, 44.
- ⁹⁴⁾ K této otázce viz Jiřina Popelová: K filosofické problematice Marxova Kapitálu, 20.
- ⁹⁵⁾ Viz Hegel., Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, II, 473 nn; zvláště str. 483, 486, 488, 489, 492, 500.
- ⁹⁶⁾ Viz Marxovu disertaci, MEGA 1/1, 9. – Stejně stanovisko zastává Marx i později, ve svém již zralém období. V dopise Lassalovi z 22. 2. 1858 se vyjadřuje takřka stejnými slovy o stejné otázce: „U Epikura lze naopak podrobně ukázat, že ačkoli vychází z Demokritovy přírodní filosofie, ostří otázky zamíří vždy v opačnou stranu. Lze těžko plísnit Cicerona a Plutarcha za to, že to nepochopili, vždyť se k tomu neprokousali ani lidé tak bystrého rozumu jako Bayle a „sám“ Hegel. Ostatně od Hegela, který první obsáhl dějiny filosofie jako celek, nelze ani žádat, aby se nedopouštěl v jednotlivostech chyb...“ – Marx-Engels: Vybrané spisy 90, proložil Marx.
- ⁹⁷⁾ Viz MEGA 1/1, 132.
- ⁹⁸⁾ l. c. 46.
- ⁹⁹⁾ l. c. 5.
- ¹⁰⁰⁾ l. c. 10.
- ¹⁰¹⁾ l. c. 122.
- ¹⁰²⁾ l. c. 64.
- ¹⁰³⁾ O. M. Bakuradze „K voprosu o formirovanii filosofskich vzgljadov K. Marksa“ 34.
- ¹⁰⁴⁾ Lenin mluví o Marxovi z r. 1841 prostě jako o idealistovi a hegelovci – viz Lenin: Karel Marx, Spisy 21, 40.

- ¹⁰⁵⁾ Palmiro Togliatti charakterisuje Marxovu disertaci takto: „Jestliže pozorně zkoumáme tuto práci, musíme nakonec dojít k závěru, že je to dílo Hegelova žáka, který je však již nespokojen s hegelovskou orthodoxností a hledá novou cestu, i když se mu zatím nedaří ji nalézt.“ — Palmiro Togliatti, *Od Hegela k marxismu*, Filosofický časopis CSAV 1956, 130.
- ¹⁰⁶⁾ Viz MEGA 1/1, 93 a 73. — Polemiku s důkazy boží jsočnosti viz v Poznámkách k disertaci, MEGA 1/1, 80n.
- ¹⁰⁷⁾ Pruské státní právo v takových případech ponechávalo rozhodnutí rodičům a nedošlo-li mezi nimi ke shodě, rozhodovalo vyznání otce; podle katolického kanonického práva měla však výchova být bezvýjimečně katolická. Když arcibiskup von Droste-Vischering r. 1837 ostře odmítl zásahy státu do „čisté církevní“ záležitosti, byl obviněn z velezrady, zatčen a uvězněn na pevnosti Minden. Celý spor skončil až r. 1842 naprostou kapitulací pruské vlády. — Koncept brožurky Marxova otce s Marxovými poznámkami viz MEGA 1/2, 231nn.
- ¹⁰⁸⁾ Karl Philipp Fischer, „Die Idee der Gottheit. Ein Versuch den Theismus speculativ zu begründen.“ Stuttgart 1839. — O Marxově kritice tohoto spisu viz dopis Bruno Bauera Marxovi z 1. 3. 1840, v MEGA 1/2, 236n.
- ¹⁰⁹⁾ Viz dopisy Bruno Bauera Marxovi z 30. 3. 1840 — MEGA 1/2, 238n, a z 25. 7. 1849 — MEGA 1/2, 244n. — O Marxově kritice hermesianismu viz také A. Cornu, „Karl Marx und Friedrich Engels“, 160n.
- ¹¹⁰⁾ Viz dopisy Bruno Bauera Marxovi z 28. 3. 1841 — MEGA 1/2, 246, z 31. 3. 1841 — MEGA 1/2, 249, z 12. 4. 1841 — MEGA 1/2, 253. — Srovnej také dopis Georga Junga Arnoldu Rugovi z 18. 10. 1841: „Dr. Marx, Dr. Bauer a L. Feuerbach se spolčují k vydávání theologicko-filosofického časopisu, pak se mohou všichni andělé kolem starého Pánaboha shromáždit a on sám nechť je sobě milostiv, neboť tito tři jej jistě z jeho nebes vyhodí a ještě mu nádavkem naválí proces na krk, Marx aspoň nazývá křesťanské náboženství jedním z nejnemravnějších, a ostatně je to, ačkoliv je zcela beznadějný revolucionář, jedna z nejbystřejších hlav, které znám.“ — MEGA 1/2, 261n.
- ¹¹¹⁾ Srovnej Rugův dopis Stahrovi z 8. 9. 1841: „Mám to teď špatné, neboť B. Bauer a Karel Marx a Christiansen (soukromý docent v Kielu, viz o něm Marxův dopis Rugovi z 20. 3. 1842, MEGA 1/2, 272 — pozn. G. R.) a Feuerbach budou proklamacovat nebo již proklamovali polní tažení a zvedli jako prapor atheismus, smrtelnost. Bůh, náboženství a nesmrtelnost budou sesazeni, lidé prohlášeni za bohy. Bude vycházet žurnál atheismu a vznikne velký kravál... Toto vystoupení dá vzniknout nové straně. Máme tak 1. doktrináře, 2. straussovice, 3. atheisty nebo takové, kteří Strausse prohlašují za zatraceného kněžoura. Je to báječné, ale je to těžká doba, protože já a Ročenky ztratíme všechny strany.“ — citováno podle A. Cornu, l. c. 245.
- ¹¹²⁾ Citováno podle Bakuradze, l. c. 56.

4.

- ¹¹³⁾ Podrobnosti Gansova boje proti historické škole právní viz u A. Cornua, l. c. 74nn., kde je také uvedena další literatura.
- ¹¹⁴⁾ Viz Marxovo vysvědčení na odchodnou z berlínské university z 30. 3. 1841; zatím co všichni přednášející potvrzují Marxovi „pilnou“ návštěvu přednášek nebo ji prostě jenom konstatují, vedle prof. G. A. Gablera, jenž Marxovu návštěvu svých

přednášek z logiky v letním semestru 1838 hodnotí jako „vorzüglich fleissig“, mu jediný prof. Gans, u něhož poslouchal kriminální a pruské zemské právo, zaznamenává „ausgezeichnet fleissig“, a to jak v 1. semestru 1836–37, tak ve 4. semestru 1838. — MEGA 1/2, 247n.

¹¹⁵⁾ David Friedrich Strauss, „Das Leben Jesu“, 2 sv., Tübingen 1835–36. — K dispozici jsem měl pouze vydání Straussem „pro německý lid zpracované“: D. Fr. Strauss, Das Leben Jesu, für das deutsche Volk bearbeitet, 2 sv., 22. vyd., Kröner, Leipzig 1924.

¹¹⁶⁾ Viz A. Cornu, l. c. 127.

¹¹⁷⁾ August von Cieszkowski, „Prolegomena zur Historiosophie“, Berlin 1838. — Kniha mně bohužel zůstala nedostupná a referuji o ní pouze z jiných pramenů, především z Cornuho a Zlocistiho.

¹¹⁸⁾ Ch. H. Weisse, „Die evangelische Geschichte kritisch und philosophisch bearbeitet“, 1838; uvedeno podle Plechanov, Ot idealizma k materializmu, Sočinenija XVIII, 155.

¹¹⁹⁾ Nejdůležitější Bauerovy spisy z tohoto období jsou: Bruno Bauer, Kritik der Geschichte der Offenbarung I.: Die Religion des alten Testaments in der geschichtlichen Entwicklung ihrer Prinzipien dargestellt, Berlin 1838; Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes, Bremen 1840; Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes, Bd 1. u. 2. Leipzig 1841, Bd 3. Braunschweig 1842. — K dispozici jsem měl pouze Kritik der evangelischen Geschichte der Johannes.

¹²⁰⁾ K otázce sporu Gruno Bauera se Straussem viz i jeho pozdější hodnocení Marxem ve „Svaté rodině“, MEGA 3, 313–316, česky Marx-Engels, Spisy 2, 156–159.

¹²¹⁾ Viz Br. Bauer, „Kritik der ev. Geschichte des Johannes“, VI n.

¹²²⁾ Viz Marxovy poznámky k 1. dílu, 4. kapitole disertační práce, MEGA 1/1, 64, 65.

¹²³⁾ MEGA 1/1, 14.

¹²⁴⁾ MEGA 1/1, 15.

¹²⁵⁾ Je příznačné, že se stejnými rysy se o něco později setkáváme i u Bedřicha Engelse. — Význam Marxova demokratismu jako jednoho ze základních předpokladů jeho filosofického vývoje správně zdůrazňuje i Schuffenhauer, l. c. LII. Srovnej také A. Cornu, l. c. 204, 536.

¹²⁶⁾ Srovnej Fr. Mehring, l. c. 37.

¹²⁷⁾ „Je to psychologický zákon, že filosofický duch, který se sám o sobě stal svobodným, se stává praktickou energií... Ale praxe filosofie je sama teoretická. Je to kritika, která měří jednotlivý jev na podstatě, zvláštní skutečnost na ideji. Ale tato bezprostřední realizace filosofie je ve své nejvůlnější podstatě obdařena rozpory, a tato její podstata se ukazuje v jevu a vtiskuje mu svoji pečeť.

Tím, že se filosofie jakožto vůle obrací proti jevovému světu, stal se systém pouhou abstraktní totalitou, to znamená stal se jednou stránkou světa, proti které stojí druhá stránka. Jeho vztah k světu je vztahem reflexe. Naplněn touhou uskutečnit se, dostává se do napětí s tím, co je jiné... Co bylo vnitřním světlem, stává se sžírajícím plamenem, který se obrátí navenek. Vyplývá důsledek, že zfilosofičtění světa je zároveň zesvětštěním filosofie.“ — Poznámky k disertaci, MEGA 1/1, 64.

¹²⁸⁾ Marxova disertace byla dokončena v březnu 1841, jeho promoce se konala 15. 4. 1841 v Jeně; Feuerbachova „Podstata křesťanství“ vyšla nejpozději v 1. polovině srpna 1841.

- ¹²⁹⁾ Polemika probíhala v „Deutsche Jahrbücher“ od 1. 11. 1841 (čís. 105) až do 10. až 11. 1. 1842 (čís. 7–8); Marxův příspěvek je otištěn v MEGA 1/1, 174, česky ME Spisy 1, 44. — Tato Marxova stať vyšla sice v Rugových „Anekdota“ až 13. 2. 1843, ale je nemyslitelné, že by Marx tento svůj aktuální příspěvek do diskuse byl psal s jednoročním zpožděním. K otázce jeho datování viz předmluvu k MEGA 1/1, XLI.
- ¹³⁰⁾ MEGA 1/1, 175. — přeložil G. R. Český překlad v ME Spisy 1, 45 nevystihuje plně osobitost Marxova stylu.
- ¹³¹⁾ K otázce datování „Bonnských sešitů“ viz Rjazanovův úvod k MEGA 1/2, XXIIIn. — Podrobný popis těchto sešitů s uvedením literatury, kterou Marx tady excerpoval, viz MEGA 1/2, 104n. a 114nn.
- ¹³²⁾ Die Posaune des jüngsten Gerichts über Hegel, den Atheisten und Antichristen. Ein Ultimatum. Wigand, Leipzig 1841.
- ¹³³⁾ „Četl jste Pozoun o Hegelovi, jestli to ještě nevíte, chci Vám, ale pod pečeti tajemství, sdělit, že je od Bauera a Marxe; musel jsem se srdečně smát, když jsem jej četl.“ — dopis G. Junga A. Rugemu z 29. 11. 1841 — MEGA 1/2, 262 (překl. G. R.). — K otázce Marxova spoluautorství na Pozounu viz také Rjazanovův úvod k MEGA 1/1, XXXIX.
- ¹³⁴⁾ O spolupráci Marxově na 2. díle „Pozounu“ viz vlastnoruční dopis Marxův Rugovi z 5. 3. 1842: „Při náhlém znovuzrození saské censury bude asi otištění mého „Pojednání o křesťanském umění“, které mělo vyjít jako druhý díl Pozounu, zcela nemožné“ — MEGA 1/2, 268n. — Srovnej dopis Bruno Bauera Rugovi z 6. 12. 1841: „Můj spoluvězeň ve věře (rozuměj ironicky — mein Mitgefangener in Christo — pozn. G. R.) Marx pracuje ještě stále na Pozounu proti baště zlého.“ — MEGA 1/2, 264. — 2. díl „Pozounu“ byl připravován pod příznačným názvem „Hegels Hass gegen die religiöse und christliche Kunst und seine Auflösung aller positiven Staatsgesetze“ — viz dopis Br. Bauera Rugovi z 6. a 24. 12. 1841, citováno podle Karl Marx, Chronik seines Lebens in Einzeldaten, 9.
- ¹³⁵⁾ Viz o tom Marxovy dopisy Rugovi z 5. 3. 1842 — MEGA 1/2, 268n., z 20. 3. 1842 — l. c. 270nn., z 27. 4. 1842 — l. c. 273n., z 9. 7. 1842 — l. c. 277nn.
- ¹³⁶⁾ Das philosophische Manifest der historischen Rechtsschule, Rheinische Zeitung 9. 8. 1842 — MEGA 1/1, 251nn., česky ME Spisy 1, 98nn.
- ¹³⁷⁾ Jen jako malý příklad z dopisu A. Ruga L. Feuerbachovi, z 8. 3. 1843: „... Zmírnění hluku neexistuje, již B. Bauer k tomu nedá dojít. Je tištěno pokračování „Pozounu“. Dále jste nyní V y na místě S t r a u s s o v ě strašákem křesťanů...“ — proloženo v originále, otištěno v K. Grún, l. c. I, 352.
- ¹³⁸⁾ L. Feuerbach, Podstata křesťanství, česky str. 54.
- ¹³⁹⁾ L. Feuerbach, Zur Beurtheilung der Schrift: „das Wesen des Christenthums“. — Werke I, 248nn.
- ¹⁴⁰⁾ „Nejvýše skromné přání.
Dopisovatel z Frankfurtu n. M. prohlašuje 6. pros. (v „Allgem. Zeit. 11. pros.) autora „Pozounu posledního soudu o Hegelovi“, protože tento spis není namířen proti Hegelovi, za identického nebo alespoň za duchovně spřízněného s autorem spisu „Podstata křesťanství“. Kdyby byl četl nebo pochopil alespoň předmluvu k tomuto poslednímu spisu, byl by poznal, že jeho autor se ubírá jak tak zvané pozitivní, tak Hegelově filosofii protichůdnou, na jednoduché pravdě přírody spočívající cestou. Nechť si tedy nejprve přečte moje spisy a kritiky (např. Kritiku

Hegelovy filosofie, Hallské roč. 1839, červenec), než si osobí právo na veřejný soud o mém postavení ve filosofické literatuře!

Ludwig Feuerbach.“

– otištěno v K. Grün, l. c. I, 340.

¹⁴¹⁾ Viz Marxův dopis Rugovi z 20. 3. 1842, MEGA 1/2, 272.

¹⁴²⁾ l. c. 271.

¹⁴³⁾ Vyplývá to z narážek v Marxových dopisech Rugovi z 5. 3. 1842, MEGA 1/2, 268n., a z 20. 3. 1842, MEGA 1/2, 270 n.

¹⁴⁴⁾ Viz pozn. 107.

¹⁴⁵⁾ Viz např.: „Buď odpovídá křesťanský stát pojmu státu v tom smyslu, že je uskutečněním rozumné svobody, a potom k tomu, aby stát byl křesťanský, není zapotřebí nic jiného, než aby to byl rozumný stát, čili stačí vyvozovat stát z rozumnosti lidských vztahů, což je dílo, které uskutečňuje filosofie... stát, který není uskutečněním rozumné svobody, je špatný stát... stát nelze budovat na náboženství, nýbrž na rozumnosti svobody. Jen nejkřiklavější ignorace může tvrdit, že tato teorie, toto zesamostatnění pojmu státu, je chvilkový rozmar nejnovějších filosofů.“ – Srovnej dále: „Jestliže však dřívější filosofové státního práva odvozovali stát z pudů, ať již z pudu tížádnosti či družnosti, nebo sice z rozumu, ale ne z rozumu společnosti, nýbrž z rozumu individua, odvozuje ho nejnovější filosofie na základě ideálnějších a opodstatněnějších názorů z ideje celku. Pokládá stát za veliký organismus, ve kterém se má uskutečnit právní, mravní a politická svoboda a ve kterém se jednotlivý státní občan v zákonech státu podřizuje jen přírodním zákonům vlastního rozumu, lidského rozumu.“ – Der leitende Artikel in Nr. 179 der Kölnischen Zeitung, MEGA 1/1, 248n., česky ME Spisy 1,1 123n.

¹⁴⁶⁾ Plně se tady shodují s Bakuradzem, l. c. 55n.

¹⁴⁷⁾ Srovnej Schuffenhauer, l. c. I. LI.

¹⁴⁸⁾ O berlínských stycích Marxových s Bruno Bauerem viz Miller-Sawadzki, Karl Marx in Berlin, 90, 92n.

¹⁴⁹⁾ Noch ein Wort über „Bruno Bauer und die akademische Lehrfreiheit von Dr. O. F. Gruppe. Berlin 1842“. – vyšlo 16. 11. 1842 v „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst“, roč. 5, čís. 273. – MEGA 1/1, 397nn.

¹⁵⁰⁾ Viz Marxův dopis L. Feuerbachovi z 11. 8. 1844, otištěno v čas. „Otázky míru a socialismu“ 1958/2, 9n.

¹⁵¹⁾ Viz Bakuradze, l. c. 27.

¹⁵²⁾ Srovnej Schuffenhauer, l. c. I. LVIII.

¹⁵³⁾ Viz např. Rugovy dopisy Marxovi ze 7. 8. 1842 – MEGA 1/2, 279, ze 4. 12. 1842 – l. c. 287, z cca 6. 12. 1842, l. c. 290 a z 10. 12. 1842, l. c. 291.

¹⁵⁴⁾ „V srdci Evropy bude založen nový Jerusálém. Německo a Francie jsou oba koncové body východu a západu, extrémny, z jejichž doteku vzejde božské ovoce. Neboť charakter Francouze je protikladný charakteru Němce... Německo bylo a zůstane zemí velkých duchovních bojů jako Francie zemí světově historických, politických revolucí. Proto říkáme: Z Francie, země politických bojů, vzejde jednou pravá politika, jako z Německa pravé náboženství. Spojením obou vznikne nový Jerusálém.“ – Moses Hess, Die Heilige Geschichte der Menschheit. Von einem Jünger Spinozas, Stuttgart 1837, 308–310. – citováno podle A. Cornu, l. c. 215. – O tomto Hessově spisu viz A. Cornu, l. c. 213nn.

¹⁵⁵⁾ Srovnej M. Hess, Die europäische Triarchie, Leipzig 1841, 58, 82, 90, 151, 161.

¹⁵⁶⁾ Viz M. Hess, l. c. 12.

¹⁵⁷⁾ Srovnej Bedřich Engels: „Masa nejrozhodnějších mladohegelovců byla praktickou

nutností jejich boje proti pozitivnímu náboženství (politika byla tehdy velice trnité pole a tak se hlavní boj vrhl proti náboženství, což byl zvláště od 1840 nepřímou též politický boj) zatlačena k anglo-francouzskému materialismu.“ — „Ludvík Feuerbach“, 22. — pozn. G. R.

¹⁵⁸⁾ „Budeš se těšit, že zde poznáš muže, který nyní také patří k našim přátelům, ačkoliv žije v Bonnu, kde bude brzy učit...“

Je to zjev, který na mne, ačkoliv se právě pohybuji na stejném poli, učinil imponantní dojem; zkrátka, můžeš se připravit na to, že poznáš největšího, možná jediného nyní žijícího skutečného filosofa, který záhy všude tam, kde veřejně vystoupí (ve spisech jakož i na katedře), obrátí na sebe zrak Německa. Překračuje, jak co do své tendence tak co do svého filosofického vzdělání nejen Strausse, ale také Feuerbacha, a toto poslední již mnoho znamená! — Kdybych mohl býti v Bonnu, až bude čísti logiku, byl bych jeho nejpilnějším posluchačem. Takového muže přál jsem si vždy míti za učitele ve filosofii. Teprve teď cítím, jaký jsem ve vlastní filosofii bránil. Ale trpělivost! teď se také ještě něčemu naučím!

Dr. Marx, tak se jmenuje můj idol, je ještě zcela mladý muž (nejvýše asi 24 let stár), který zasadí středověkému náboženství a politice poslední ránu, spojuje s nehlubší filosofickou vážností nejpronikavější vtip; myslí si Rousseaua, Voltaira, Holbacha, Lessinga, Heineho a Hegela sloučené v jedné osobě; říkám sloučené, nikoli dohromady naházené — tak to máš Dra Marxe. — Tvůj Hess.“ — dopis M. Hesse Bertholdovi Auerbachovi z 2. 9. 1841, MEGA 1/2, 260n. — podtrhl Hess.

¹⁵⁹⁾ Přesné datum známe z Marxova doprovodného dopisu Rugovi z 10. 2. 1842 — MEGA 1/2, 266n. — Stať sama („Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktion. Von einem Rheinländer“) původně v „Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik“, je otištěna v MEGA 1/1, 151nn., česky ME Spisy 1, 21nn.

¹⁶⁰⁾ MEGA 1/2, 267.

¹⁶¹⁾ Viz dopis Arnolda Ruga Marxovi z 25. 2. 1842: „Zároveň s Vaší kritikou censury nastoupila pruská censura ... proti Ročenkám. Již po osm dní škrtá censor naši „špatnou tendenci“. Můžete si myslet, kdo je tím potrefen. Vaše stať se stala nemožností, všechno, co páchne po Bauerovi, Feuerbachovi a mně, je odmítnuto.“

Mám tak pohromadě výběr pěkných a pikantních věcí, které zároveň censurové dají hrubý políček; a táži se, zda dovolíte, abych nechal Váš článek s ostatními inhibovanými tisknout ve Švýcarsku pod názvem Anekdota philosophica od Feuerbacha, Bauera, Rugeho a jiných — jestliže nedovolíte uvést Vaše jméno. Váš článek by věc zahajoval a nato by následovala kritika saských opatření...“ — MEGA 1/2, 267n (překl. G. R.).

¹⁶²⁾ MEGA 1/1, 157.

¹⁶³⁾ MEGA 1/1, 173.

¹⁶⁴⁾ Tyto skutečnosti unikly Ivanovi Dubskému, který ve své práci o rané Marxově tvorbě staví otázku censury a svobody tisku zcela abstraktně, nehistoricky a nadtrždně. Viz Ivan Dubský, Raná tvorba K. Marxe a B. Engelse, 43n., 47.

¹⁶⁵⁾ Viz Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, § 319, str. 427nn.

¹⁶⁶⁾ Viz Marxův dopis Rugovi z 5. 3. 1842, MEGA 1/2, 269.

¹⁶⁷⁾ Die Verhandlungen des 6. rheinischen Landtags. Von einem Rheinländer. — Erster Artikel. Debatten über Pressfreiheit und Publikation der Landständischen Ver-

handlungen. — Rheinische Zeitung, 5. 5.–19. 5. 1842. — MEGA 1/1, 179n., česky ME Spisy 1, 46n.

¹⁶⁸⁾ „Ale filosofové nerostou jako houby po dešti, jsou to plody své doby, svého národa, jehož nejsubtilnější, nejvzácnější a nejneviditelnější míza kluje ve filosofických idejích. Filosofické systémy buduje v mozku filosofů týž duch, který rukama dělníků buduje železnice. Filosofie nestojí mimo svět, stejně jako mozek není mimo člověka, ačkoli neleží v žaludku; ... Protože každá pravá filosofie je duchovní kvintesencí své doby, musí nastat doba, kdy filosofie nejen vnitřně svým obsahem, nýbrž také navenek svým projevem vstoupí do styku a do vzájemného působení se skutečným světem své doby. Filosofie potom přestává být určitým systémem ve vztahu k jiným určitým systémům a stává se filosofií vůbec ve vztahu k světu, stává se filosofií současného světa.“ — K. Marx: Der leitende Artikel in Nr. 179 der Kölnischen Zeitung, MEGA 1/1, 242n., česky ME Spisy 1, 117n.

¹⁶⁹⁾ Verhandlungen des 6. rheinischen Landtags. Von einem Rheinländer. Dritter Artikel. Debatten über das Holzdiebstahlsgesetz, Rheinische Zeitung 25. 10. 1842 — 3. 11. 1842 — MEGA 1/1, 266n., česky ME Spisy 1, 133n.

¹⁷⁰⁾ Viz A. Cornu, l. c. 325. — Srovnej také Franz Mehring, l. c. 65.

¹⁷¹⁾ Viz především Marxův článek, Die Beilage zu Nr. 335 und 336 der A. A. Z. (Augsburger Allgemeine Zeitung — pozn. G. R.) über die ständischen Ausschüsse in Preussen, Rheinische Zeitung 11. 12.–31. 12. 1842, — MEGA 1/1, 321nn. — Jak nedemokratické bylo tehdejší pruské zřízení, ukazuje např. skutečnost, že v Berlíně, který měl r. 1840 asi 330.000 obyvatel, bylo pouze 18.500 oprávněných voličů; volební právo do městských orgánů zde bylo vázáno na vlastnictví domu nebo na roční příjem nejméně 200 tolarů. — Viz Miller-Sawadzki: Karl Marx in Berlin, 26n.

¹⁷²⁾ „Zkoumání poměrů *ve státě* velmi snadno svádí k tomu, že se přehlíží *věcná povaha poměrů* a všechno se vysvětluje *vůli* jednajících osob. Existují však *poměry*, které určují jednání jak soukromých osob, tak jednotlivých úřadů a jsou na nich právě tak nezávislé jako způsob dýchání. Postaví-li se člověk od počátku na toto věcné stanovisko, nebude dobrou nebo zlou vůli předpokládat střídavě tu na té, tu na oné straně, nýbrž uvidí, jak působí poměry tam, kde se na první pohled zdá, že působí jen osoby. Jakmile bylo dokázáno, že určitou věc činí *nutnou* poměry, nebude už obtížné zjistit, za jakých *vnějších* okolností musela *skutečně* vstoupit v život a za jakých okolností nemohla vstoupit v život, třebaže jí tu už bylo zapotřebí. Bude to možno zjistit s téměř stejnou přesností, s jakou chemik určuje, za jakých *vnějších* okolností musí příbuzné látky vytvořit chemickou sloučeninu.“ — K. Marx, Rechtfertigung des Korrespondenten von der Mosel, Rheinische Zeitung 15. 1.–20. 1. 1843, — MEGA 1/1, 360, česky ME Spisy 1, 202. — proložil Marx.

¹⁷³⁾ Viz Marxův dopis A. Rugovi z 9. 7. 1842, MEGA 1/2, 278.

¹⁷⁴⁾ Marxův dopis Dagobertu Oppenheimovi, kolem 25. 8. 1842, — MEGA 1/2, 279n.

¹⁷⁵⁾ V dopise A. Rugovi z 30. 11. 1842 píše Marx o „zmatecích“ se „Svobodnými“: „Žádal jsem, aby bylo kritizováno spíše náboženství v kritice politických poměrů, než politické poměry v náboženství, protože tento obrat odpovídá více povaze novin a vzdělání publika, poněvadž náboženství, samo o sobě bezobsažné, nežije z nebes, nýbrž ze země a s rozkladem převrácené skutečnosti, jejíž *je teorii*, se samo od sebe zhroutí. Konečně jsem chtěl, aby, je-li již hovořeno o filosofii, bylo méně zahráváno s *firmou*: „Atheismus“, ... jako spíše aby byl její obsah uveden mezi lid. Voila tout.“ — MEGA 1/2, 286. — proložil K. Marx.

¹⁷⁶⁾ Rheinische Zeitung 29. 11. 1842: „Berlín, 25. listop. „Elberfelder Zeitung“ a z ní „Didaskalia“ obsahují zprávu, že *Herwegh* navštívil společnost „Svobodných“, na-

lezi ji však pod vší kritiku. Herwegh tuto společnost *nenavštívil*, a nemohl ji proto nalézt ani pod ani nad kritiku. *Herwegh* a *Ruge* zjistili, že „Svobodní“ svojí politickou romantikou, geniálníčením a vychloubačností kompromitují věc a stranu svobody, což bylo také otevřeně prohlášeno a zavdalo možná příčinu k urážce. Jestliže tedy Herwegh společnost Svobodných, kteří jsou jednotlivě většinou výteční lidé, *nenavštívil*, nestalo se tak proto, že by se snad bil za jinou věc, ale stalo se tak jediné proto, že jako člověk, který chce být *svobodný* i od franc. autorit, nenávidí frivolitu, berlínovštinu ve způsobu vystupování, nízké opičení se po franc. klubech, a nachází to směšným...“ – MEGA 1/1, 309.

¹⁷⁷⁾ Poslední dopis Bruno Bauera Marxovi v této záležitosti je z 13. 12. 1842, otištěn v MEGA 1/2, 291n.

¹⁷⁸⁾ V „*Rheinische Zeitung*“ uveřejnili tehdy několik povrchních statí o francouzských komunistických teoriích Moses Hess a Gustav von Mevissen, v podstatě měšťácký liberál ovlivněný saint-simonismem, který se později stal jedním z vedoucích kapitalistů v Porýní.

¹⁷⁹⁾ K. Marx, *Der Kommunismus und die Augsburger Allgemeine Zeitung*, *Rheinische Zeitung* 16. 10. 1842, MEGA 1/1, 260n., česky ME Spisy 1, 126.

¹⁸⁰⁾ L. c. 261n., česky l. c. 130. – proložil K. Marx. – Srovnej také již citovaný Marxův dopis Rugovi z 30. 11. 1842: „Vyzval jsem, aby bylo pěstováno méně prázdného rozumování, velkohubých frází, samolibého osvětlování, a více určitosti, více příklonu ke konkrétním poměrům, více znalosti věci. Prohlásil jsem, že propašovávaním komunistických a socialistických dogmat, tedy nového světového názoru, v běžných divadelních kritikách atd. považuji za nevhodné, ba za nemravné, a že žádám docela jiné a důkladnější pojednávání o komunismu, když už o něm má být pojednáváno.“ – MEGA 1/2, 286.

¹⁸¹⁾ „*Rheinische Zeitung*“, která nemůže komunistickým idejím v jejich dnešní podobě přiznat ani *teoretickou realnost* a nemůže si tudíž ani přát jejich *praktickou realizaci* nebo je vůbec pokládat za možné, podrobí tyto ideje důkladné kritice. Ale že spisy, jako jsou spisy Lerouxovy, Considérantovy a jako je především pronikavé dílo Proudhonovo, nelze kritizovat na základě povrchních okamžitých nápadů, nýbrž jen na základě houževnatého a hlubokého studia, to by mohla Augsburčanka pochopit, jen kdyby chtěla něco víc a zmohla se na něco víc než na uhlazené fráze... Jsme pevně přesvědčeni, že pravým *nebezpečím* není *praktický pokus*, nýbrž *teoretické zdůvodnění* komunistických idejí, protože na praktické pokusy, i kdyby to byly *masové pokusy*, lze odpovědět *kanony*, jakmile se stanou nebezpečnými, ale *ideje, které* ovládne náš rozum, jichž doba naše mysl, ke kterým rozum přikoval naše svědomí, to jsou řetězy, jež člověk nemůže sřhat, aniž rozerve své srdce, to jsou démoni, nad nimiž může člověk zvítězit jen tím, že se jim podrobí.“ – MEGA 1/1, 263, česky ME Spisy 1, 131n.

¹⁸²⁾ Zákaz byl vydán 21. 1. 1843 a „*Rheinische Zeitung*“ měla být podle něho zastavena 31. 3. 1843. Marx vystoupil z redakce již 17. 3. 1843 „*Prohlášením*“, otištěným v MEGA 1/1, 393, česky ME Spisy 1, 224.

¹⁸³⁾ „Nic mne nepřekvapilo. Víte, co jsem hned od počátku soudil o censurní instrukci. Vidím zde pouze důslednost, vidím v potlačení Rh. Z. *pokrok* politického vědomí a resignují proto. Kromě toho se mně stala atmosféra příliš dusnou. Je to špatné, muset vykonávat služby pacholka, byť by to bylo pro svobodu, a být se jehlami místo pažbou. Mám již dost přetvářky, hlouposti, surové autority a našeho podlézání, ohýbání a vytáčení se a chytání za slovíčka. Vláda mě tedy znovu pustila na svobodu.“

... Kdyby to šlo, abych mohl třeba v Curychu s Herweghem redigovat „Německého posla“, bylo by mně to milé. V Německu již nemohu nic podniknout. Člověk se zde sám falšuje...

Pracuji na několika věcech, které zde v Německu nemohou najít ani censora, ani knihkupce, ani vůbec nějakou možnou existenci...“ — Marxův dopis Rugovi z 25. 1. 1843, MEGA 1/2, 294.

¹⁸⁴⁾ Viz Marxův dopis D. Oppenheimovi z 25. 8. 1842, MEGA 1/2, 280.

¹⁸⁵⁾ L. Feuerbach: Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie, vyšlo v Rugových „Anekdota“, otištěno v L. Feuerbach, Werke II, 244nn., česky L. F.: Zásady filosofie budoucnosti atd. 74nn. — Marxovi byl jeho výtisk „Anekdota“ zaslán teprve 26. 2. 1843, jak víme z doprovodného dopisu Rugova — MEGA 1/2, 305, a Marx potvrzuje jeho příjem v dopise Rugovi z 13. 3. 1843 — MEGA 1/2, 308. — L. Feuerbach: Grundsätze der Philosophie der Zukunft, Verlag des Literarischen Comptoirs, Zürich und Winterthur 1843. — Otištěno v L. F. Werke II, 269nn., česky l. c. 89nn.

6.

¹⁸⁶⁾ Viz L. Feuerbach, Vorläufige Thesen..., Werke II, 244, česky l. c. 74.

¹⁸⁷⁾ Viz L. Feuerbach, Grundsätze..., § 6, Werke II, 270n., česky l. c. 90.

¹⁸⁸⁾ Viz l. c. II, 262, česky l. c. 85. — Srovnej také l. c. II, 270, česky l. c. 89: „Spekulativní filosofie je *opravdová, důsledná, rozumná* theologie“. — Proložil L. Feuerbach.

¹⁸⁹⁾ Viz l. c. II, 252, česky l. c. 79.

¹⁹⁰⁾ Srovnej l. c. II, 298n., česky l. c. 108n.

¹⁹²⁾ Viz l. c. II, 267, česky l. c. 88.

¹⁹³⁾ Viz l. c. II, 263, česky l. c. 85.

¹⁹⁴⁾ Viz l. c. II, 334, česky l. c. 133.

¹⁹⁵⁾ Viz l. c. II, 282, 303, česky l. c. 98, 112.

¹⁹⁶⁾ Viz l. c. II, 319–321, česky l. c. 123n., 127.

¹⁹⁷⁾ Viz l. c. II, 321 n., 343n., česky l. c. 124n., 139.

¹⁹⁸⁾ Viz l. c. II, 323–325, česky l. c. 125n., 138.

¹⁹⁹⁾ Viz l. c. II, 325, česky l. c. 126n.

²⁰⁰⁾ Viz l. c. II, 339, česky l. c. 135n.

²⁰²⁾ Viz l. c. II, 344, česky l. c. 139.

²⁰³⁾ Viz l. c. II, 303, česky l. c. 112.

²⁰⁴⁾ Srovnej l. c. II, 258n., česky l. c. 82n.

²⁰⁵⁾ L. Feuerbach, Zur Beurtheilung der Schrift: „Das Wesen des Christenthums“, Deutsche Jahrbücher 16. 2. 1842, otištěno ve Werke I, 248nn.

²⁰⁶⁾ Lorenz von Stein, Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte. Wigand, Leipzig 1842.

²⁰⁷⁾ Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz. Herausgegeben von Georg Herwegh. Erster Teil. Verlag des Literarischen Comptoirs. Zürich und Winterthur, 1843.

²⁰⁸⁾ Sozialismus und Communismus. Vom Verfasser der europäischen Triarchie. — V „Einundzwanzig Bogen...“ str. 76nn., otištěno v M. Hess, Sozialistische Aufsätze, 60n.

²⁰⁹⁾ V „Einundzwanzig Bogen...“ str. 75.

²¹⁰⁾ Viz l. c. 76.

²¹¹⁾ Viz l. c. 76–79.

- ²¹²⁾ l. c. 80; Hess zde užívá nepřeložitelných slovních hříček s německými výrazy „der Besitz, das Eigentum, das Gut“; z celkového kontextu vyplývá, že v termínu „das Gut“ německému uchu spoluzaznívá i smysl „dobro“.
- ²¹³⁾ Philosophie der Tat. — Vom Verfasser der Europäischen Triarchie. — V „Einundzwanzig Bogen...“ str. 309nn., otištěno v M. Hess, Sozialistische Aufsätze, 37nn.
- ²¹⁴⁾ V „Einundzwanzig Bogen...“ str. 318.
- ²¹⁵⁾ Marxův dopis Rugovi z 13. 3. 1843, MEGA 1/2, 308.
- ²¹⁶⁾ „Aus der Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie“, Marxovy nedokončené a neúplně zachované rukopisy, psané ve své hlavní části od března do srpna 1843; poprvé uveřejněno v MEGA 1/1, 401nn., česky ME Spisy 1, 225 nn. — K otázce jejich datování viz předmluva k MEGA 1/1, LXXIInn.
- ²¹⁷⁾ L. Feuerbach, Vorläufige Thesen..., Werke II, 246, česky l. c. 75.
- ²¹⁸⁾ K. Marx, Aus der Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, MEGA 1/1, 410, česky ME Spisy 1, 234.
- ²¹⁹⁾ MEGA 1/1, 407n., česky ME Spisy 1, 232. — Další doklady z mnoha možných: „Hegel zesamostatňuje predikáty, objekty, ale zesamostatňuje je odděleně od jejich skutečné samostatnosti, od jejich subjektu. Potom se skutečný subjekt objevuje jako výsledek, zatím co se vlastně mělo vycházet ze skutečného subjektu a měla se zkoumat jeho objektivace. Skutečným subjektem se tedy u Hegela stává mystická substance, kdežto reálný subjekt se objevuje jako něco jiného, jako moment mystické substance.“ — l. c. 426n., česky l. c. 248. — — „Správný postup je tu postaven na hlavu... To, co mělo být východiskem, se stává mystickým výsledkem a to, co mělo být racionálním výsledkem, se stává mystickým východiskem.“ — l. c. 447, česky l. c. 266. — — — „Skutečné se stává fenoménem, ale idea nemá žádný jiný obsah kromě tohoto fenoména.“ — l. c. 408, česky l. c. 232. — — Doklady by mohly být velmi rozmnoženy.
- ²²⁰⁾ „Panovník by tedy měl v zákonodárné moci tvořit střed mezi vládní mocí a stavovským elementem, ale vždyť vládní moc je středem mezi panovníkem a stavovským elementem a stavovský element je středem mezi panovníkem a občanskou společností! Jak by mohl panovník zprostředkovat mezi tím, co sám nutně potřebuje jako svůj střed, aby nebyl jednostrannou krajností? Zde se jasně projevuje veškerá nesrovnalost těchto krajností, které střídavě hrají hned roli krajnosti, hned roli středu... To, co bylo zprvu určeno jako střed mezi dvěma krajnostmi, vystupuje nyní samo jako krajnost, a jedna z dvou krajností, která byla onou krajností zprostředkována s jinou krajností, vstupuje nyní opět jako střed (protože vystupuje ve *svém odlišení* od druhé krajnosti) mezi sobě protikladnou krajností a to, co je pro ni středem. Je to vzájemné prokazování si úsluh... Zvolá-li jedna krajnost: „Teď jsem střed“, nesmějí se jí obě druhé dotknout, mohou se pustit jen do té, která je právě krajností. Vidíme, že je to společnost, která je v srdci bojechtivá, ale příliš se bojí modřin, než aby se doopravdy prala, a ti dva, kteří se na sebe sápu, to vždycky zařídí tak, aby dostal výprask ten, kdo mezi ně vstupuje jako prostředník, ale v tom okamžiku vystoupí opět jeden z nich dvou jako třetí, a tak se to ze samé obezřelosti nikdy mezi nimi nerozhodne.“ — MEGA 1/1, 505n., česky ME Spisy 1, 315n.
- ²²¹⁾ „Rozvíjí (Hegel — pozn. G. R.) své myšlení nikoliv z předmětu, nýbrž konstruuje svůj předmět vzorou myšlení, které je už se sebou hotovo, a je hotovo v abstraktní sféře logiky. Hegelovi nejde o to, odvodit určitou ideu politického zřízení, nýbrž jde mu o to, uvést politické zřízení do vztahu k abstraktní ideji, udělat

z něho vývojový moment v životní historii (ideje), což je zřejmá mystifikace.“ — MEGA 1/1, 415, česky ME Spisy 1, 237. — —

„Konkrétní obsah, skutečné určení, se tu jeví jako formální, kdežto úplně abstraktní určení formy se jeví jako konkrétní obsah. Podstata různých určení státu se nevidí v tom, že jsou to určení státu, nýbrž v tom, že mohou být ve své nejabstraktnější podobě pokládána za logicko-metafyzická určení. Středem zájmu tu není filosofie pravá, nýbrž logika. Práce filosofie tu nespočívá v tom, že by se myšlení ztělesňovalo v politických určeních, nýbrž že se daná politická určení vypařují v abstraktní myšlenky. Filosofickým momentem tu není logika věci, ale věc logiky. Logika neslouží k důkazu státu, ale stát slouží k důkazu logiky.“ — MEGA 1/1, 418, česky ME Spisy 1, 240. — —

„Státní zřízení je tedy rozumné, pokud lze momenty státu převést na abstraktně logické momenty. Stát nemá rozlišovat a určovat svou působnost podle své specifické povahy, nýbrž podle povahy pojmu, který je mystifikovanou hybnou silou abstraktního myšlení. Rozumem státního zřízení je tedy abstraktní logika, a ne pojem státu. Místo pojmu státního zřízení máme tu státní zřízení pojmu. Myšlenka se neřídí podle povahy státu, nýbrž stát se řídí podle hotové myšlenky.“ — MEGA 1/1, 420, česky ME Spisy 1, 244. — „...ale zapomíná, že zvláštní individualita je lidská individualita a že státní funkce a sféry působnosti jsou lidské funkce; zapomíná, že podstatou „zvláštní osobnosti“ nejsou její vousy, její krev, její abstraktní fysis, nýbrž její *sociální kvalita*, a že státní funkce atd. nejsou nic jiného než způsoby jsoucna a působení sociálních kvalit člověka. Je tedy jasné, že individua, pokud jsou nositeli státních funkcí a moci, se neberou co do své soukromé kvality, nýbrž co do své sociální kvality.“ — MEGA 1/1, 424, česky ME Spisy 1, 246n.

²²²⁾ Srovnej Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, § 249, str. 322.

²²³⁾ K. Marx, Doslov k druhému vydání 1. dílu Kapitálu, Kapitál I, 30n. — proložil G. R. — Obdobně se Marx vyjadřuje ve svém dopise L. Kugelmannovi z 6. 3. 1868: „Vím velmi dobře, že moje metoda výkladu *není* Hegelova, protože já jsem materialista a Hegel idealista. Hegelova dialektika je základní formou veškeré dialektiky, ale pouze *po* odvržení své mystické formy, a tím se právě liší *moje* metoda.“ — ME Vybrané dopisy, 181. — podtrhl K. Marx.

²²⁴⁾ B. Engels, Karel Marx, „Ke kritice politické ekonomie“, recenze v čas. „Das Volk“, 6. a 20. 8. 1859. — ME Vybrané spisy 1, 380 n. — proložil G. R.

²²⁵⁾ Marxovu „Kritiku Hegelovy filosofie práva“ podrobně rozebírá N. I. Lapin, Voprosy filosofii 1959/1, 98nn.

²²⁶⁾ K. Marx, Aus der Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, MEGA 1/1, 509n., česky ME Spisy 1, 319. — Viz také l. c. 506, česky l. c. 315n.

²²⁷⁾ l. c. 526, česky l. c. 334.

²²⁸⁾ Srovnej l. c. 432n., 468, — česky 253n., 284.

²²⁹⁾ „Kdyby byly nyní německé Ročenky dokonce povoleny, dosáhli bychom nejméně slabého odvaru pokojně zesnulé (tj. „Německých ročenek — pozn. G. R.), a to dnes již nestačí: Naproti tomu německo-francouzské ročenky, to by byl princip, událost s důsledky, podnik, pro který by se bylo možno nadchnout.“ — píše Marx již 13. 3. 1843 v dopise Rugovi, MEGA 1/2, 307.

²³⁰⁾ Marx se o tom zmiňuje o něco později: „A jako Feuerbach v teoretické oblasti, tak francouzský a anglický *socialismus* a *kommunismus* v praktické oblasti představoval *materialismus* spadající vjedno s *humanismem*.“ — ME Die heilige Familie, MEGA 3, 301, česky ME Spisy 2, 145.

²³¹⁾ Viz Karl Marx, Chronik seines Lebens, 25.

- ²³²⁾ „Ein Briefwechsel von 1843“, v „Deutsch-Französische Jahrbücher“, herausgegeben von Arnold Ruge und Karl Marx, 1-ste und 2-te Lieferung, vyšlo v Paříži koncem února 1844. — MEGA 1/1, 557n. — Z toho Marxovy dopisy česky v ME Spisy 1, 358nn.
- ²³³⁾ Feuerbach Rugovi, v červnu 1843 — MEGA 1/1, 571.
- ²³⁴⁾ Již 24. 5. 1853 vyzývá Ruge Feuerbacha, aby do nového časopisu přispíval: „Poukryl byste našemu plánu vydatnou pomoc, kdybyste hned v prvním sešitu vystoupil. Jako Strauss zahajoval staré Ročenky, tak musíte Vy zahájit tyto nové. Jste populární a oblíbený, a kromě toho Jste přece již dávno vyhlásil galogermánskou alianci. Myslete na vhodný příspěvek...“ — otištěno v K. Grün I, 358. — podtrhl A. Ruge.
- ²³⁵⁾ Celkové tehdejší Feurbachovo hodnocení významu filosofie dokumentuje nejlépe jeho poznámka z pozůstalosti, psaná v letech 1842—43: „Jedině taková změna filosofie může být nutná, pravdivá, která odpovídá potřebám doby, lidstva. V dobách zániku světové historického názoru jsou ovšem potřeby protichůdné — jedněm je nebo zdá se být potřebou zachování starého, zavržení nového, jiným je potřebou uskutečnění nového. Na které straně je skutečná potřeba? Na té, která je potřebou budoucnosti — anticipovaná budoucnost — na které je kupředu směřující pohyb. Potřeba zachování je pouze dělaná, vyvolaná — reakce. Hegelovská filosofie byla svévolné spojení různých existujících systémů, polovičatosti. — Bez pozitivní síly, protože bez absolutní negativity. Jen kdo má odvahu být absolutně negativním, má sílu tvořit nové.“ — K. Grün I, 407, proložil L. Feuerbach.
- ²³⁶⁾ L. Feuerbach, Kritik der Hegel'schen Philosophie, Werke II, 215nn., zvláště 219n. — česky LF, Zásady filosofie budoucnosti atd. 39nn., 42n.
- ²³⁷⁾ (Pisatel) ... „... považuje za čestnější a rozumnější začít *ne-filosofii* a končit *filosofii*, než obráceně, jako tak mnohý „velký“ filosof Německa — exempla sunt odiosa — *zahájit* curriculum vitae *filosofii* a *skončit* je *nefilosofii*.“ — L. Feuerbach, Ueber den „Anfang der Philosophie“, Werke II, 236. — Z kontextu vyplývá, že nemůže být míněn nikdo jiný než Schelling, i když není výslovně uváděn. — Proložil L. Feuerbach.
- ²³⁸⁾ Viz L. Feuerbach, Podstata křesťanství, český překlad 146nn., 244, 287, 364.
- ²³⁹⁾ „Když jsem psal tuto předmluvu, nevyhlásily ještě noviny výslovně za „státní moc“ *novoschellingovskou filosofii* — tuto filosofii *zlého svědomí*, která se po léta bojácně plíží v příšeří, protože dobře ví, že den, kdy přijde na veřejnost, bude dnem její zkázy — tuto filosofii *směšné ješitnosti*, jejímiž *argumenty* jsou jen *jména a tituly*, a jaká jména a jaké tituly! — tuto *theosofickou frašku filosofického Gagliostro* devatenáctého století. Vskutku, kdybych byl znal tuto frašku, — byl bych svou předmluvu napsal docela jinak.“ — l. c. 56n. — proložil L. Feuerbach.
- ²⁴⁰⁾ „Schelling je povolán do Berlína: Schelling po Hegelovi! Znáám Váš názor na tohoto nového či spíše zplesnivělého proroka; bylo by proto nanejvýš důležité, abyste se teď rozhodl pro jeho charakteristiku... jak by to bylo nezodpovědné, kdyby tato výzva reakce nebyla pozdravena bombami a kartáči...“ — Rugův dopis Feuerbachovi z 11. 2. 1841, otištěno v K. Grün I, 335. — podtrhl Ruge.
- ²⁴¹⁾ Viz hlavně L. Feuerbach, Grundsätze der Philosophie der Zukunft, Werke II, 298, česky l. c. 108; L. Feuerbach: Vorläufige Thesen..., Werke II, 261n., česky l. c. 83n.
- ²⁴²⁾ Feuerbachův dopis Rugovi z 20. 6. 1843: „Milý příteli! Ačkoliv počítám s tím, že Vás zde brzy uvidím, musím Vám přece jenom, dříve než uděláte pozitivní krok k realizaci svého nového literárního podniku, vyslovit písemně svoje mínění

o něm; neboť ve svém posledním dopise jsem podal pouze první dojem o této myšlence, aniž bych byl přemýšlel o možnosti a účelnosti jejího provedení. Nemám vůbec nic proti myšlence jako takové – naopak, styk s francouzským espretem má pro mne něco přitažlivého, a více než to; ale z *praktického* hlediska nevydrží, zvláště v přítomné době, zkoušku. Tato asociace je *nápadná*, a již proto se *mine* svým účelem; vždyť posledním účelem je přece stále jen to, získat čerstvý vzduch k volnému dýchání. Ale abychom získali čerstvý vzduch, nesmíme dělat, aspoň ne v šosáckém, tupém Německu, jaké je dnešního dne, žádný vítr, a nejméně již vichřici. Až budeme mít trochu vzduchu – vítr se již časem dostaví; vzniká v podmínkách, které nejsou v naší moci. Tichá působení bývají nejlepší. Nejprve potichu, potom hlasitě, ale nikoli naopak. Německo může být vyléčeno pouze jedem – nikoli ohněm a mečem. Nejsme ještě na přechodu od teorie k praxi, neboť schází nám ještě teorie, alespoň ve vypracované a všestranně rozvedené podobě. Doktrina je stále ještě hlavní věcí. Nejenom zlá vůle – také omezenosti rozumu, falešně představy, živené, nebo přinejmenším nevypracované ani našimi nejlepšími duchy to jsou, co brání v šíření světlu nového ducha. *Spisy* jsou potřebné, velké a malé, a jenom v nich to můžeme zkoušet. – Žurnály mohou jen sekundovat. Bylo nesprávné, že jste zahájili ofenzívu. Žurnál, který *alespoň není* obskurní – to je to nejvyšší, čo je v současnosti možno udelat. Je třeba se navenek omezit, aby mohla být síla soustředěna dovnitř. Musíme dosáhnout ne toho, že budeme poučovat, ale že podle nás bude učeno, navzdory všem prohibitivním opatřením, a toho dosáhneme. Jinou cestu od učení k životu neznám. Jinou si alespoň není možno předsevzít. Ale čím nám k tomu pomůže francouzská aliance? Dáme tím věci nějakou váhu? Získáme tím nové rozumové a přesvědčovací důkazy? Nikoliv! Imponujeme pouze vnějškově. Musíme se však opírat sami o sebe, sami sobě pomoci. Něco jiného by bylo jít sami do Paříže a odtamtud Německo bombardovat. L. F.“ – otištěno v K. Grün I, 358n. – podtrhl L. Feuerbach.

²⁴³⁾ Marxův dopis Feuerbachovi z 20. (?) 10. 1843: „Udělal byste proto našemu podniku, ale ještě více pravdě velikou službu, kdybyste hned do prvního sešitu dodal Schellingovu charakteristiku. Jste k tomu právě vhodným mužem, neboť Jste *obrácený Schelling*. *Upřímná mladistvá myšlenka* Schellingova – věrme jen dobré o našem protivníkovi –, k jejímuž uskutečnění však neměl žádnou jinou výzbroj než imaginaci, žádnou jinou energii než ješitnost, žádnou jinou vzpruhu než opium, žádný jiný orgán než iritabilitu ženské vnímací schopnosti; tato upřímná mladistvá myšlenka Schellingova, která u něho zůstala fantastickým mladistvým snem, stala se Vám pravdou, skutečností, mužnou vážností. Schelling je proto Vaše anticipované zkreslení, a pakmile před zkreslený obraz vystoupí skutečnost, musí se rozplynout v páru, v mlhu. Považuji Vás proto za nutného, přirozeného, tedy Jejich Veličenstvy, přírodou a dějinami, povoláného protivníka Schellingova. Váš boj s ním je bojem imaginace o filosofii s filosofií samotnou...“ – MEGA 1/2, 316n. – K otázce datování tohoto dopisu viz Schuffenhauer l. c. II, pzn. 150., str. 692nn. – podtrhl K. Marx.

²⁴⁴⁾ Feuerbachova odpověď Marxovi na jeho uvedený dopis se zachovala jednak v konceptu z 25. 10. 1843, – otištěno v K. Grün I, 401nn. a v MEGA 1/2, 317nn., a jednak ve vlastním, bohužel jen zčásti zachovaném dopisu rovněž z 25. 10. 1843 – otištěno v MEGA 1/2, 319n. – „Mohl bych jenom rozšířit, jenom rozvést ad captum vulgi, jenom potvrdit, co jsem již v krátkosti řekl. Něco podstatně nového bych nemohl podat. Ale jak bych mohl mít zájem na tom něco již řečeného znovu přežvykovat?“ – z konceptu, MEGA 1/2, 318.

- ²⁴⁵⁾ Viz Rugův dopis Feuerbachovi z 11. 11. 1843, otištěno v K. Grün I, 362.
- ²⁴⁶⁾ Viz Schuffenhauer, l. c. II, pozn. 150, str. 694.
- ²⁴⁷⁾ „Reforma vědomí ikví *jen* v tom, že dáš světu poznat jeho vlastní vědomí, že probudíš svět ze snů, které sní sám o sobě, že mu *vysvětlíš* smysl jeho vlastních činů. Celý náš úkol může být – podobně jako u Feuerbachovy kritiky náboženství – jen v tom, že budeme náboženským a politickým otázkám dávat formu odpovídající sebevědomění člověka.“ – MEGA 1/1, 575, česky ME Spisy 1, 369. – proložil K. Marx.
- ²⁴⁸⁾ „Wir entwickeln der Welt aus den Prinzipien der Welt neue Prinzipien“ – MEGA 1/1, 575. – Český překlad ME Spisy 1, 369: „Vывodíme světu nové principy z jeho vlastních principů“ vůbec nevystihuje osobitost a patos Marxova stylu. Je snad srozumitelnější než překlad můj; ale Marxovy spisy jsou i pro rodilého Němce četbou místy nejen z věcných, ale i ze stylistických důvodů velmi obtížnou, a snaha po „srozumitelnosti“ nás neopravňuje k „úpravám“ a „modernizacím“ Marxova textu. Takové úpravy je *snad* možno dělat, pokud nenarušují věcný obsah, v elementárních učebnicích marxismu, ale v seriózním, vědeckém vydání Marxových spisů jsou zcela nepřijatelné. Bohužel jsou podobné „modernizace“, resp. (problematické) „čechizace“ v dosavadních českých překladech Marxe a Engelse mnohem častější, než se běžný čtenář domnívá. – Viz také pozn. 250.
- ²⁴⁹⁾ „To znamená, že nám nic nebrání spojit svou kritiku s kritikou politiky, s určitou stranickou posicí v politice, čili spojit ji se *skutečnými* boji a ztotožnit ji s nimi.“ – MEGA 1/1, 574, česky ME Spisy 1, 369, – proložil K. Marx.
- ²⁵⁰⁾ „Wir können also die Tendenz unseres Blattes in ein Wort fassen: Selbstverständigung (kritische Philosophie) der Zeit über ihre Kämpfe und Wünsche.“ – MEGA 1/1, 575. – Český překlad: ME Spisy 1, 370: „Zaměření našeho listu lze tedy stručně shrnout takto: úsilí doby ujasnit si (kritická filosofie) smysl svých bojů a tužeb“ – zase plně nevystihuje smysl originálu, nenavazuje na výrazivo a frazeologii předchozích úvah, nepřihlíží k tomu, že termín „die Tendenz“ má – jako tak mnoho Marxových termínů – u Marxe několik významů, jimiž Marx dosahuje často významných *narážek* a *podtextů*, není práv filosofické němčině čtyřicátých let minulého století (jinak hodně odlišné od tehdejší spisovné němčiny běžné, a tím více od němčiny dnešní) a vůbec netlumoch osobitost i kouzlo Marxova stylu.
- ²⁵¹⁾ „Ale právě v tom je zase naopak přednost nového směru, že nechceme svět dogmaticky anticipovat, že chceme teprve kritikou starého světa najít nový. Dosud měli filosofové řešení všech hádanek hotové v zásuvce svého psacího stolu, a hloupému exoterickému světu stačilo jen otevřít hubu, aby mu do ní lítali pečení holubi absolutní vědy... Z toho důvodu nejsem pro to, abychom vztyčovali nějakou dogmatickou vlajku. Naopak, musíme se snažit dogmatikům pomoci, aby si ujasnili své these. Tak zejména *komunismus* je dogmatická abstrakce, při čemž nemám na mysli nějaký vymyšlený a možný, nýbrž skutečně existující komunismus, jak ho hlásají Cabet, Dézamy, Weitling atd.“ – Marx Rugemu, v „Ein Briefwechsel von 1843“, MEGA 1/1, 573, česky ME Spisy 1, 367n.

7.

- ²⁵²⁾ „Zur Judenfrage“, MEGA 1/1, 578nn., česky „K židovské otázce“, ME Spisy 1, 1, 371nn. –

- „Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung.“ – MEGA 1/1, 607nn., česky „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva“, ME Spisy 1, 401nn.
- ²⁵³⁾ Přesněji je to polemika s jedním Bauerovým spisem: „Die Judenfrage“, Braunschweig 1843, a s jednou jeho drobnější statí: „Die Fähigkeit der heutigen Juden und Christen, frei zu werden“, v „Einundzwanzig Bogen...“, str. 56–71. – K dispozici jsem měl pouze tuto poslední statí.
- ²⁵⁴⁾ Srovnej také Marx-Engels, Die heilige Familie, MEGA 3, 287n., česky ME Spisy 2, 132.
- ²⁵⁵⁾ Srovnej I. c. MEGA 3, 291n., česky I. c. 136.
- ²⁵⁶⁾ „Jaký je světský základ židovství? *Praktická potřeba, zjištění.*
Jaký je židův světský kult? *Čachr.* Jaký je jeho pozemský bůh? *Peníze.*
Nuže tedy! Emancipace od *čachru* a od *peněz*, tedy od praktického, reálného židovství by byla sebeemancipací naší doby.
Organisace společnosti, která by zrušila předpoklady *čachru*, tedy i možnost *čachru*, aby žida znemožnila. Jeho náboženské vědomí by se rozplynulo jako lehký opar ve skutečném ovzduší společnosti.“ – MEGA 1/1, 601, česky ME Spisy 1, 395. – proložil K. Marx.
- ²⁵⁷⁾ „Je tedy *úkolem dějin*, když zmizela *pravda onoho světa*, nastolít *pravdu tohoto světa*. A prvním *úkolem filosofie*, která slouží dějinám, je, aby poté, když byla odhalena *posvátná podoba* sebeodcizení člověka, odhalila toto sebeodcizení i v jeho *neposvátných podobách*. Kritika nebe se takto mění v kritiku země, *kritika náboženství* v *kritiku práva*, *kritika theologie* v *kritiku politiky*.“ – MEGA 1/1, 608, česky ME Spisy 1, 402. – proložil K. Marx.
- ²⁵⁸⁾ „Zbraň kritiky nemůže ovšem nahradit kritiku zbraní, materiální síla musí být svržena materiální silou, avšak i teorie se stává materiální silou, jakmile se zmocní mas.“ – MEGA 1/1, 614, česky ME Spisy 1, 408.
- ²⁵⁹⁾ „Kde je tedy pozitivní možnost německé emancipace? – *Odpověď*: Ve vytvoření třídy s *radikálními okovy*, třídy občanské společnosti, která není třídou občanské společnosti, stavu, který je rozkladem všech stavů, sféry, která pro své univerzální utrpení má univerzální charakter a nedělá si nárok na žádné *zvláštní právo*, protože se na ní nepáše žádné *zvláštní bezpráví*, nýbrž *bezpráví vůbec*, ... čili ve vytvoření *sféry*, která se nemůže emancipovat, jestliže se neemancipovala od všech ostatních sfér společnosti a tím neemancipuje všechny ostatní sféry společnosti, zkrátka *sféry*, která je *úplnou ztrátou* člověka, nemůže tedy samu sebe získat než *úplným znovuzískáním člověka*. Tento rozklad společnosti jako zvláštní stav je *proletariát*.“ – MEGA 1/1, 619 n., česky ME Spisy 1, 413. – proložil K. Marx.
- ²⁶⁰⁾ „Jako filosofie nachází v proletariátu svou *materiální zbraň*, tak nachází proletariát ve filosofii svou *duchovní zbraň*, a jakmile blesk myšlenky s plnou silou zasáhne tuto naivní národní půdu, uskuteční se emancipace *Němců* v *lidi*... *Hlavou* této emancipace je *filosofie*, *srdцем* je *proletariát*. Filosofie se nemůže uskutečnit bez zrušení proletariátu, proletariát se nemůže zrušit bez uskutečnění filosofie.“ – MEGA 1/1, 620n., česky ME Spisy 1, 414 – proložil K. Marx.
- ²⁶¹⁾ „Jediné *prakticky* možné osvobození Německa je osvobození s *posic té* teorie, která prohlašuje člověka za nejvyšší podstatu člověka.“ – MEGA 1/1, 620, česky ME Spisy 1, 414. – proložil K. Marx.
- ²⁶²⁾ MEGA 1/1, 614n., česky ME Spisy 1, 408. – proložil K. Marx.
- ²⁶³⁾ L. Feuerbach, Vorläufige Thesen..., Werke II, 259; česky I. c. 83. – MEGA 1/1, 621, česky ME Spisy 1, 414.
- ²⁶⁴⁾ Friedrich Engels, Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie, v „Deutsch-

Französische Jahrbücher“, Paris 1844 — MEGA 2, 379nn., česky „Nástin kritiky politické ekonomie“, ME Spisy 1, 525nn.

²⁶⁵⁾ Viz K. Marx, Předmluva ke kritice politické ekonomie, 8.

²⁶⁶⁾ Moses Hess: „Ueber das Geldwesen“, v „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform“, Bd. 1. 1845, str. 1–34. Otištěno v M. Hess: Sozialistische Aufsätze, 158nn.

²⁶⁷⁾ Není proto správné, že většina historiků marxistické filosofie tuto Hessovu stať zcela opomíjela, a je velkou zásluhou A. Cornu, že na ni upozornil. Viz A. Cornu, l. c. 516n.

²⁶⁸⁾ „Oekonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844“, poprvé uveřejněno v MEGA 3, 29n. Česky (v odlišném pořadí) Karel Marx, „Národní hospodářství a filosofie“, přel. R. N. Foustka, Praha 1947 — podle vydání S. Landshuta a J. P. Mayera, Kröner, Leipzig 1932. — K otázce jejich datování viz MEGA 3, 28.

²⁶⁹⁾ „Feuerbach je jediný, který má *vážný*, který má *kritický* poměr k hegelovské dialektice a který učinil opravdové objevy na tomto poli, který je vůbec skutečným překonavatelem staré filosofie. Velikost jeho výkonu a nehlučná prostota, s níž jej sděluje světu, jsou v ppdivuhodném protikladu k opačnému chování (tj. k chování mladohegelovců — pozn. G. R.). Feuerbachův velký čin je:

1. důkaz, že filosofie není ničím jiným než náboženstvím přeloženým do myšlenek a myšlenkově vyjádřeným; musí být tedy rovněž odsouzena, je jinou formou a jiným způsobem odcizení lidské podstaty;
2. založení *skutečného materialismu a skutečné vědy* tím, že Feuerbach činí společenský poměr »člověka k člověku« rovněž základním principem teorie;
3. tím, že proti negaci negace, která o sobě tvrdí, že je absolutně pozitivní, postavil pozitivní, které spočívá samo na sobě a pozitivně se na sobě samém zakládá.“ MEGA 3, 151n. — proložil K. Marx.

²⁷⁰⁾ „Skutečný člověk a skutečná příroda stávají se pouze predikáty, symboly tohoto skrytého neuskutečněného člověka a této neskutečné přírody.“ — MEGA 3, 168.

²⁷¹⁾ Srovnej z pozdější doby Marxův Kapitál — Das Kapital I, 77n.; česky Kapitál 1, 90.

²⁷²⁾ „Co je skrze *peníze* pro mne, co mohu zaplatit, tj. co mohu penězi koupit, to *jsem já*, majitel peněz sám. Jak veliká je síla peněz, tak veliká je moje síla. Vlastnosti peněz jsou vlastnosti a bytostné síly moje — jejich majitele. To, co *jsem* a co *mohu*, není tedy nikterak určováno mou individualitou. *Jsem* ošklivý, ale mohu si koupit *nejkrásnější* ženu. Nejsem tedy *ošklivý*, neboť působení *ošklivosti*, její odpuzující síla je penězi zničena. *Jsem* — co do své individuality — *chromý*, ale peníze mi zaopatří 24 noh (rozuměj koňské šestispreží — pozn. G. R.); nejsem tedy *chromý*; jsem špatný, nečestný, nesvědomitý, duchaprázdňý člověk, ale peníze jsou ctěny, tedy také jejich majitel. Peníze jsou nejvyšším dobrem, je tedy dobrý jejich majitel, peníze mě nadto zbavují námahy být nepoctivým; předpokládá se tedy, že *jsem* poctivý; *jsem duchaprázdňým*, ale peníze jsou *pravým duchem* všech věcí, jak by měl jejich majitel být duchaprázdňý? Ostatně může si duchaplné lidi koupit, a kdo představuje moc nad duchaplnými, není snad duchaplnější než duchaplný? Já, který skrze peníze zmožu *všechno*, po čem touží lidské srdce, nevlastním snad všechny lidské schopnosti? Neproměňují tedy peníze všechny moje neschopnosti v jejich protiklad?...“ atd. — Srovnej i pokračování těchto úvah v MEGA 3, 147n.

²⁷³⁾ MEGA 3, 82–86, 90–93. I když jsou některé věty, resp. teze této pasáže v textu, k němuž se vztahuje tato poznámka, přímou citací, neoznačil jsem je uvozovkami,

aby nebyl narušen plynulý tok výkladu; čtenář si snadno u Marxe srovná, co je zde převzato doslovně.

²⁷⁴⁾ Srovnej MEGA 3, 87–89.

²⁷⁵⁾ Tuto překrásnou a zásadně důležitou tezi napsal Marx již v „Úvodu ke kritice Hegelovy filosofie práva“: „Ale člověk, to není abstraktní bytost trůnící někde mimo tento svět. Člověk, to je *svět člověka*, stát, societa.“ — MEGA 1/1, 607; česky ME, Spisy 1, 401 — proložil K. Marx. — Marx zde nenapsal „Gesellschaft“, nýbrž „Sozietät“; český překlad tento jemný významový rozdíl setřel. — Obdobně se Marx vyjadřuje i ve své stati „Kritické poznámky k »Prusovu« článku »Pruský král a sociální reforma«“ v pařížském „Vorwärts“ čís. 63 ze 7. 8. 1844: „Avšak *pospolitost*, od které je *izolován* dělník, je pospolitost s úplně jinou realitou a úplně jiným rozsahem než pospolitost *politická*. Tato pospolitost, od které jej odtrhuje *jeho vlastní práce*, je sám život, fyzický a duchovní život, lidská mravnost, lidská činnost, lidský požitek, *lidská* podstata. *Lidská podstata* je *pravá pospolitost* lidí.“ — MEGA 3, 21, česky ME, Spisy 1, 430.

²⁷⁶⁾ MEGA 3, 83, 86. — K podobnému přirovnání sahá Marx i v „Kapitálu“ při výkladu „zbožního fetišismu“: „Je to jen určitý společenský vztah lidí samých, který tu pro ně nabývá fantastické formy vztahu mezi věcmi. Abychom našli analogii, museli bychom se uchýlit do mlhavých sfér náboženského světa. Tu se jeví produkty lidského mozku jako samostatné bytosti nadané vlastním životem a stojící v určitých vztazích k lidem a k sobě navzájem. Tak je tomu i ve světě zboží s produkty lidských rukou.“ K. Marx, Das Kapital I, 78; česky I. c. I, 90.

²⁷⁷⁾ „Vidíme zde, jak důsledně provedený naturalismus nebo humanismus se liší od idealismu i od materialismu (rozuměj od starého, metafyzického materialismu — pozn. G. R.) a jaká je zároveň pravda, která je oba spojuje. Vidíme zároveň, jak jen naturalismus je schopen pochopit běh světových dějin.“ MEGA 3, 160. „Naturalismem“ zde Marx nazývá materialistické pojetí dějin, vypracované zatím ovšem jen v hrubých obrysech.

²⁷⁸⁾ „Velikost Hegelovy *Fenomenologie* a jejího konečného výsledku — dialektiky negativity jakožto hybného a tvůrčího principu — je tedy v tom, že Hegel chápe sebevytváření člověka jako proces, zpředmětnění jako odpředmětnění, jako odcizení a překonání tohoto odcizení; že tedy vidí podstatu *práce* a chápe předmětného člověka, *pravého*, protože skutečného jako výsledek *jeho vlastní práce*.“ MEGA 3, 156 — proložil K. Marx.

²⁷⁹⁾ Viz hlavně Hegel, *Fenomenologie ducha*, kap. IV, odd. A.: „Samostatnost a nesamostatnost sebevědomí; panství a rabství“, str. 148n.; česky 154nn.

²⁸⁰⁾ O Hegelově teorii práce viz L. N. Pažitnov, *Voprosy filosofii* 1957/6, 35n.

²⁸¹⁾ Srovnej Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, 151n., česky 156n.

²⁸²⁾ Viz Hegel, I. c. 156; česky I. c. 160.

²⁸³⁾ „*Pravda* samostatného vědomí je následkem toho *vědomí rabské*.“ Hegel, I. c. 155; česky I. c. 159.

²⁸⁴⁾ Srovnej diskusní příspěvek Joachima Höppnera v diskusi „Ueber das Verhältnis des Marxismus zur Philosophie Hegels“ v *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1956, str. 290n., jehož argumentaci v této partii zčásti parafrázujeme. Viz také Höppner, *Zu einigen irigen Auffassungen des Uebergangs von Hegel auf Marx*, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1957, 327n.

²⁸⁵⁾ Srovnej také Hegel, I. c. 157; česky I. c. 160.

²⁸⁶⁾ „... *pluh* je něco čestnějšího než bezprostřední požitky, které jsou pomocí něho připravovány a jež jsou cíle. *Nástroj* se udržuje, zatímco bezprostřední požitky

zanikají a upadají v zapomenutí. Svými nástroji člověk ovládá vnější přírodu, i když je jí ve svých dílech spíše podroben.“ Hegel, *Wissenschaft der Logik II*, 266 — proložil Hegel. — „Člověk se svými potřebami má k vnější přírodě praktický postoj a jedná při tom, když je skrze ni uspokojuje a když ji spotřebovává, zprostředkovaně. Přírodní předměty jsou totiž mocné a kladou rozmanitý odpor. Aby je ovládl, vsouvá člověk jiné přírodní předměty mezi ně a sebe, obrací takto přírodu proti přírodě a vynalézá za tím účelem *nástroje*. Tyto lidské vynálezy přísluší duchu a takový nástroj třeba ctíti více než přírodní předmět.“ — Hegel, *Philosophie der Geschichte*, 316 — proložil Hegel.

²⁸⁷⁾ V. I. Lenin čte námi právě uvedený citát z „Vědy o logice“ *materialisticky* a poznamenává k němu na okraj: „Začátky historického materialismu u Hegela.“ — Lenin, *Filosofické sešity*, 157; *Spisy* 38, 191.

²⁸⁸⁾ Srovnej MEGA 3, 157: „Hegel... chápe *práci* jako *podstatu*, jako osvědčující se podstatu člověka; vidí pouze pozitivní stránku práce, nikoli její stránku negativní... Práce, kterou Hegel jediné zná a uznává, je *abstraktně duševní* práce.“ — Nebo dále l. c. 167: „U Hegela... se tento akt (rozuměj akt práce — pozn. G. R.) jeví předně jako toliko *formální*, protože je abstraktní, protože sama lidská bytost platí jen jako *abstraktní myslící bytost*...“ — proložil K. Marx.

²⁸⁹⁾ Viz Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 243, str. 318.

²⁹¹⁾ Srovnej Hegel, l. c. § 244, str. 318n.

²⁹²⁾ Viz Hegel, l. c. § 249—257, str. 322n.

²⁹³⁾ Viz Hegel, l. c. § 247, 248, str. 320n.

²⁹⁴⁾ Viz pozn. 315.

²⁹⁵⁾ Uvedenou problematiku rozebírá Georg Lukács především ve své knize *Der junge Hegel und die Probleme der kapitalistischen Gesellschaft*, Berlín 1954. Nemá smyslu dokládat zde náš výklad Lukáčsových názorů a jejich kritiku dvěma nebo třemi citáty, protože zde nejde o ojedinelé Lukáčsovy výroky, nýbrž o jeho celkovou materiállově na první pohled zdánlivě dobře fundovanou koncepci. K jejímu podrobnému — a velmi žádoucím — rozboru by bylo třeba zvláštního pojednání, které v rámci této práce není možno podat.

²⁹⁶⁾ E. J. Solovjev dokázal — zatím jen v časopiseckém článku *Razdeljal li Gegel' trudovuju teoriju stoinosti?* (*Voprosy filosofii* 1959/3, 114n.) — na základě závažných fakt z dějin ekonomických teorií naprostou nesprávnost Lukáčsových předpokladů i závěrů, pokud jde o Hegelův tvůrčí přínos v politické ekonomii.

²⁹⁷⁾ Viz B. Engels, Karel Marx, „Ke kritice politické ekonomie“, v K. Marx-B. Engels, *Vybrané spisy* 1, 374n.

²⁹⁸⁾ Srovnej také Fritze Behrense („Zur Entwicklung der politischen Oekonomie beim jungen Marx“ v čas. *Aufbau* 1953, 455), který tyto nesprávné Lukáčsovy názory zastával a dále rozpracovával.

²⁹⁹⁾ Srovnej K. Marx, *Předmluva ke Kritice politické ekonomie*, 6n.

³⁰⁰⁾ Viz příspěvek Josefa Schleifsteina v citované diskusi v *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1955, str. 716.

³⁰¹⁾ „Vedle těchto spisovatelů (Marx zde má na mysli Hessovy stati v „Einundzwanzig Bogen...“ a Engelsův „Nástin kritiky národního hospodářství“ — pozn. G. R.), kteří se kriticky zabývali národním hospodářstvím, vděčí pozitivní kritika vůbec, založení objevů Feuerbachovým...“ K. Marx, *Vorrede zu den Oekonomisch-philosophischen Manuskripten*, MEGA 3, 34. — Srovnej také Marx-Engels, *Die heilige Familie*, MEGA 3, 265n.; česky ME, *Spisy* 2, 110n.

³⁰²⁾ Viz J. Schleifstein, l. c. 717. — K otázce datování této partie o Hegelovi viz Adoratského redakční poznámky k Marxovým Ekonomicko-filosofickým rukopisům, MEGA 3, 30 a 106, podle nichž byla „Předmluva“ k těmto rukopisům, následující v originále po kritice Hegelovy filosofie, napsána až těsně před skončením celé práce, a to jistě ne dříve než v srpnu 1844.

³⁰³⁾ MEGA 3, 34.

³⁰⁴⁾ MEGA 3, 150.

³⁰⁵⁾ MEGA 3, 81–94.

³⁰⁶⁾ „Čtenáři obeznámené s politickou ekonomikou nemusím ujišťovat, že moje závěry byly získány zcela empirickou, na svědomitém kritickém studiu politické ekonomie založenou analýzou.“ K. Marx, Předmluva k Ekonomicko-filosofickým rukopisům, MEGA 3, 33.

³⁰⁷⁾ Typickým dokladem této Lukáčsovy praxe je nejen jeho „Mladý Hegel“, ale i jeho „Zerstörung der Vernunft“, nemáme-li již na mysli jeho práce literárně historické a literárně kritické. — Také tato kritika Lukáčsových názorů se ovšem týká jeho celkové koncepce a její správnost nemůže být s konečnou platností dokázána na jednotlivých citátech, nýbrž jedině podrobným rozbořem celého Lukáčsova díla.

³⁰⁸⁾ Alespoň tuto tezi doložíme citátem z Lukáce: „Geniální tušení Hegelovo objevil na základě velmi neúplného pochopení ekonomie v zezevnění, v odcizení fundamentální skutečnosti života, a proto postavilo tento pojem do středu filosofie. Marxova kritika Hegela vychází z hlubšího a správnějšího pojetí ekonomických skutečností samožných.“ Lukács, Der junge Hegel, 624 — proložil Lukács.

³⁰⁹⁾ „Proto je jeho (tj. Hegelova — pozn. G. R.) forma dialektiky... spojovacím článkem, na který mohl vznik dialektického materialismu bezprostředně navazovat.“ Lukács, l. c. 640 — proložil Lukács. — Zde je zvláště dobře vidět Lukáčsovo naprosté ignorování třídního stanoviska, které ještě více vyniká v kontextu.

8.

³¹⁰⁾ Viz Arnold Ruge (pod pseudonymem „Ein Preusse“), Der König von Preussen und die Sozialreform, v časopise „Vorwärts! Pariser Deutsche Zeitschrift“, 27. 7. 1844, otištěno v MEGA 3, 587n.

³¹¹⁾ Viz K. Marx, Kritische Randglossen zu dem Artikel „Der König von Preussen und die Sozialreform“, Vorwärts!, 7. 8. 1844, otištěno v MEGA 3, 5n.; česky ME, Spisy 1, 415n.

³¹²⁾ K myšlenkovému vývoji Engelsově, který byl po mnohé stránce — ovšem ne zcela — podobný vývoji Marxovu, není možno v této práci blíže přihlídnout a není to ani vzhledem k jejímu účelu nutné. Na filosofický vývoj Marxův v období zde líčeném Engels nepůsobil nijak výrazněji než jiní němečtí revoluční publicisté; Marx ovšem k vývoji Engelsovu již tehdy značně přispíval. Engelsův vliv na Marxe se datuje, pokud jde o národohospodářskou problematiku, teprve od jeho „Nástinu kritiky politické ekonomie“.

³¹³⁾ Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer & Consorten. Von Friedrich Engels und Karl Marx. Literarische Anstalt (J. Rütten), Frankfurt a. M. 1845. — MEGA 3, 173n., česky ME, Spisy 2, 15n. — Engelsův podíl je patrný z „Obsahu“ citované práce.

³¹⁴⁾ MEGA 3, 228n.; česky ME, Spisy 2, 73n.

- ¹¹⁵⁾ „Ale kromě toho velmi často ve *spekulativním* výkladu podává *skutečný* výklad, zachycující samu *věc*. Tento skutečný vývoj *uvnitř* spekulativního vývoje svádí čtenáře k tomu, aby pokládal spekulativní vývoj za skutečný a skutečný za spekulativní.“ MEGA 3, 231; česky ME, Spisy 2, 77 – proložil K. Marx. – Srovnej také: „Mystifikace, kterou trpí dialektika v rukou Hegelových, nepřekážela nikterak tomu, že právě Hegel první všeobsáhle a uvědoměle vyobrazil její obecné formy pohybu.“ K. Marx, Doslov k druhému vydání 1. svazku Kapitálu, Kapitál I, český překlad 30n.
- ¹¹⁶⁾ Viz MEGA 3, 205–207; česky ME, Spisy 2, 50n. – Srovnej také Leninův konsept „Svaté rodiny“: „Marx zde přechází od Hegelovy filosofie k socialismu: přechod lze zjevně pozorovat – je vidět, co si už Marx osvojil a jak přechází k novému okruhu idejí.“ Filosofické sešity 14; Spisy 38, 20. – „Pak následuje Kritická okrajová glosa čís. II, ... velmi plasticky zdůrazňující skoro už hotový názor Marxův na revoluční úlohu proletariátu,“ l. c. 16; Spisy 38, 22.
- ¹¹⁷⁾ Viz Hegel, Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Einleitung, 60n.
- ¹¹⁸⁾ Viz MEGA 3, 249n.; česky ME, Spisy 2, 95n.
- ¹¹⁹⁾ „*Dějiny* nedělají *nic*, »nemají žádné nesmírné bohatství«, »neprobojovávají žádné boje«! To všechno dělá, má a probojovává *člověk*, skutečný, živý člověk; není to tak, že by »dějiny« prožívaly člověka jako prostředku k dosažení *svých* cílů – jako by byly nějakou zvláštní osobou – ne, dějiny nejsou *ničím* jiným než činností člověka, který sleduje *své* cíle. Že si *absolutní* kritika po *Feuerbachových* geniálních vývodech ještě troufá předkládat nám všechno to staré haraburdí v nové podobě ...!“ MEGA 3, 265; česky ME, Spisy 2, 111. – „Teprve *Feuerbach*, který dovršil a kritizoval *Hegela z hegelovského stanoviska* tím, že převedl metafyzického *absolutního* ducha na »*skutečného člověka na základě přírody*«, dovršil *kritiku náboženství*, čímž zároveň velkolepě a mistrovsky nastínil *základy ke kritice hegelovské spekulace*, a tudíž *veškeré metafyziky*.“ MEGA 3, 316; česky ME, Spisy 2, 159. – „Minění, že filosofie je abstraktním výrazem existujících poměrů, původně nepochází od pana Edgara (tj. Edgara Bauera – pozn. G. R.), nýbrž od *Feuerbacha*, jenž první označil filosofii za spekulativní a mystickou empirii a dokázal to.“ MEGA 3, 210; česky ME, Spisy 2, 54. – „Ale kdopak odhalil tajemství »systému«? *Feuerbach*. Kdo zničil dialektiku pojmů, tuto válku bohů, kterou znali jen filosofové? *Feuerbach*. Kdo dosadil, ne sice »význam člověka« jako by člověk měl ještě nějaký jiný význam než ten, že je člověk! – ale »*člověka*« na místo staré veteše, i »nekonečného sebeuvědomění«? *Feuerbach* a nikdo jiný než *Feuerbach*. Vykonal ještě více. Dávno zničil ty kategorie, kterými se nyní »Kritika« ohání: »skutečné bohatství lidských vztahů, nesmírný obsah dějin, boj dějin, boj masy s duchem« atd. atd.“ MEGA 3, 265; česky ME, Spisy 2, 110n. – proložil K. Marx. – Viz dále MEGA 3, 301, 303; česky ME, Spisy 2, 144, 147.
- ¹²⁰⁾ Viz B. Engels, Ludvík Feuerbach, Vybrané spisy II, 401.
- ¹²¹⁾ Viz Bakuradze, l. c. 100.
- ¹²²⁾ „*Ideje* nikdy nemohou vést za starý stav světa, nýbrž vždy jen za ideje starého stavu světa. Ideje nemohou vůbec *nic* provést. K uskutečnění idejí je třeba lidí, kteří vynaloží praktickou sílu.“ MEGA 3, 294; česky ME, Spisy 2, 138. – Srovnej také: „... vidíme, že samo řešení *teoretických* rozporů je možné pouze *praktickým* způsobem, pouze praktickou energií člověka, a že tedy jejich řešení nikterak není jen úkolem poznání, nýbrž že je to *skutečný* životní úkol, který *filosofie* nemohla rozřešit právě proto, že jej chápala jako *pouze* teoretický úkol.“ K. Marx, Oeko-nomisch-philosophische Manuskripte, MEGA 3, 121 – proložil K. Marx.

- ³²³⁾ L. Feuerbach Rugovi, v červnu 1843; otištěno v MEGA 1/1, 571.
- ³²⁴⁾ Marx über Feuerbach, MEGA 5, 533; česky K. Marx, Teze o Feuerbachovi, ME, Spisy 3, 17n.
- ³²⁵⁾ Srovnej K. Marx, Oekonomisch-philosophische Manuskripte, MEGA 3, 119n.
- ³²⁶⁾ Srovnej MEGA 3, 120.
- ³²⁷⁾ Viz Marx-Engels, Die heilige Familie, MEGA 3, 179; česky ME, Spisy 2, 19.
- ³²⁸⁾ Die deutsche Ideologie. Kritik der neusten deutschen Philosophie, in ihren Repräsentanten Feuerbach, B. Bauer und Stirner, und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten.“ MEGA 5; česky ME, Spisy 3, 23n. — K otázce jejího datování viz G. A. Bagaturija, K istorii napisanija, opublikovanija i issledovanija „Německoj ideologii“ Marksa i Engelsa, ve sborníku Iz istorii formirovanija i razvitija marksizma, Moskva 1959, str. 49, 66n.
- ³²⁹⁾ „... společenská organizace vyvíjející se bezprostředně z výroby a styků, která za všech dob tvoří základnu státu a celé ostatní idealistické superstruktury...“ MEGA 5, 26; český překlad ME, Spisy 3, 50, užívá místo termínu „superstruktura“ zcela nemístně a anachronicky mnohem pozdějšího Marxova termínu „nadstavba“ — „Ueberbau“.
- ³³⁰⁾ „Určitá individua, určitým způsobem produktivně činná, vstupují do určitých společenských a politických vztahů. Empirické zkoumání musí v každém jednotlivém případě empiricky a bez jakékoli mystifikace a spekulace prokázat souvislost společenské a politické struktury s výrobou. Společenská struktura i stát vznikají neustále z životního procesu určitých individuí; ale ne takových individuí, jak se snad jeví ve vlastní nebo cizí představě, nýbrž takových, jaká *skutečně* jsou, tj. jak působí, jak materiálně vyrábějí, tedy jak jsou činná za určitých materiálních a na jejich libovůli nezávislých omezení, předpokladů a podmínek.
... Lidé produkují své představy, ideje atd., ale skuteční, působící lidé, podmíněni určitým vývojem svých výrobních sil a jim odpovídajících styků až po jejich nejrozvinutější formy. Vědomí (Bewusstsein) nemůže být nikdy nic jiného než vědomé bytí (bewusstes Sein), a bytí lidí je jejich skutečný životní proces.“ MEGA 5, 15; česky ME, Spisy 3, 39n.
- ³³¹⁾ „... každá třída usilující o panství, i když její panství, jak je tomu u proletariátu, je podmínkou zrušení veškeré staré formy společnosti a panství vůbec, musí si nejdříve vydobýt politickou moc, aby mohla svůj vlastní zájem zase prohlásit za obecný zájem...“ MEGA 5, 23; česky ME, Spisy 3, 47.
- ³³²⁾ Byly to hlavně „Weser Dampfboot“, „Mannheimer Abendzeitung“ a „Triersche Zeitung“, a patřil k nim i pařížský „Vorwärts!“.
- ³³³⁾ Fr. Engels, Progress of social reform on the continent, No II. Germany and Switzerland, v The New Moral World 18. 11. 1843, otištěno v MEGA 2, 443n.; naše téma viz na str. 448.; česky ME, Spisy 1, 520.
- ³³⁴⁾ O vlivu slezského tkalcovského povstání na německou radikální buržoazii viz E. P. Kandel, Iz istorii bor'by Marksa i Engelsa s „istinnym socializmom“, ve sborníku „Iz istorii formirovanija i razvitija marksizma“, str. 159n.
- ³³⁵⁾ „Pravý socialismus“ měl v polovině čtyřicátých let v Německu k dispozici tyto listy: „Der Gesellschaftsspiegel“, I. a II. ročník 1845–46, Elberfeld, šéfredaktor Moses Hess; „Das westphälische Dampfboot“, I. a II. ročník 1845–46, Bielefeld, III. ročník 1847 Paderborn, šéfredaktor Otto Lüning; „Deutsches Bürgerbuch“, I. a II. roč. 1845–46, Darmstadt, šéfredaktor Hermann Püttmann; „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform“, I. roč. 1845, Darmstadt, II. roč. cenzurován a vydán 1846 v Bellevue (Švýcarsy), šéfredaktor Hermann Püttmann.

³³⁶⁾ Viz E. P. Kandel, l. c. 134.

³³⁷⁾ Viz Hessův dopis Marxovi ze 17. 1. 1845, uvedeno podle Karl Marx, *Chronik seines Lebens*, 26.

³³⁸⁾ Viz E. P. Kandel, l. c. 176, a T. I. Ojzerman, *Voprosy filosofii* 1953/3, 77.

³³⁹⁾ Srovnej MEGA 5, 34; česky ME, Spisy 3, 58.

³⁴⁰⁾ Viz K. Marx, Předmluva ke Kritice politické ekonomie, Marx-Engels, *Vybrané spisy* I, 371.

³⁴¹⁾ MEGA 5, 533n.; česky ME, Spisy 3, 17n.

³⁴²⁾ „Otázka, zda je lidskému myšlení vlastní předmětná pravdivost, není otázkou teorie, je to *praktická* otázka. Člověk musí pravdivost, tj. skutečnost a moc, pozemskost (Diesseitigkeit) svého myšlení prokázat v praxi. Spor o skutečnost či ne skutečnost myšlení, které se izoluje od praxe, je čistě *scholastická* otázka.“ — MEGA 5, 534; česky ME, Spisy 3, 17 — proložil K. Marx.

³⁴³⁾ 11. teze o Feuerbachovi, MEGA 5, 535; česky ME, Spisy 3, 19 — proložil K. Marx.

³⁴⁴⁾ „Velevážený pane!

Využívám této příležitosti a dovoluji si Vám poslat svou stať, v níž jsou nastíněny některé prvky mé kritické filosofie práva — kterou jsem sice už jednou dokončil, ale pak znovu přepracoval, aby byla srozumitelnější. Nijak zvlášť si na této stať nezakládám, jsem však velmi rád, že Vás mohu při této příležitosti ujistit svou neobyčejnou úctou a — „dovolte mi použít toho slova — láskou k Vám. Vaše „Filosofie budoucnosti“ i „Podstata víry“ (jde o Feuerbachovu stať „Das Wesen des Glaubens im Sinne Luthers“ z r. 1844, otištěno ve Werke I, 259n. — pozn. G. R.) vydají přes svůj poměrně malý rozsah víc než celá dnešní německá literatura dohromady.

V těchto spisech jste dal — nevím, zda záměrně — socialismu filosofický základ a komunisté také okamžitě tyto práce takto pochopili. Jednota lidí s lidmi, zakládající se na reálném rozdílu mezi lidmi, pojem lidského rodu stržený z nebes abstrakce na skutečnou zem — co je to jiné než pojem *společnosti!*“ — dopis Karla Marxe Ludvíku Feuerbachovi z 11. 8. 1844, poprvé otištěno v čas. „Otázky míru a socialismu“ 1958/2, str. 9 — proložil K. Marx.

³⁴⁵⁾ „F(euerbach) říká, že musí nejprve důkladně zničit náboženské svinstvo (Dreck), než se bude moci zabývat komunismem natolik, aby jej mohl spisovatelsky zastupovat. Je prý také v Bavorsku příliš odloučen od celého života, než aby se k tomu mohl dostat. Ostatně je komunistou, a jde mu jen o to, jak jej provést.“ Engelsův dopis Marxovi z 22. 2.—7. 3. 1845, ME, Briefwechsel I, 19. — Srovnej také: „Ale to nejvýznamnější, co jsem se od svého posledního dopisu dověděl, je to, že se za komunistu prohlásil dr. Feuerbach, největší filosofický génius v dnešním Německu. Před nedávnem jej v jeho venkovském ústraní, v odlehleém koutě Bavorska, navštívil jeden z našich přátel a dr. Feuerbach mu řekl, že je plně přesvědčen, že komunismus je jen nevyhnutelným důsledkem principů, které on hlásal, že komunismus je ve skutečnosti jen *praxí* toho, co on proklamoval dávno předtím teoreticky.“ Fr. Engels, *Communism in Germany*, článek v *The New Moral World* 8. 3. 1845, otištěno v MEGA 4, 344; česky ME, Spisy 2, 515 — proložil B. Engels.

³⁴⁶⁾ L. Feuerbach, *Das Wesen der Religion*, Werke I, 410n.

³⁴⁷⁾ „*Božství přírody* je ovšem základem, *základnou* náboženství, a to všech náboženství, i křesťanského, avšak *božství člověka* je *konečným cílem* náboženství.“ L. c. 440 — proložil L. Feuerbach.

³⁴⁸⁾ Engelsův dopis Marxovi z poloviny října 1846, Marx-Engels, Briefwechsel I, 53n.; uváděný citát je na str. 53. — Srovnej také: „Hlavní část článku pozůstává z pole-

miky proti bohu a křesťanům, zcela ve způsobu, jakým to až dosud dělal, jenomže nyní, kdy se již vyčerpal, vystupuje přes všechno opakování starého krámu mnohem drzeji jeho závislost na materialistech“ — stejný dopis, l. c. 55n. — „Pro F(euerbachovo) pozitivně filosofické stanovisko nepodává článek nic nového“ — l. c. 56. — Viz také Engelsův dopis Marxovi z 19. 8. 1846, l. c. 33.

³⁴⁹⁾ „K Feuerbachovi jsme se již nikdy nevrátili.“ B. Engels, Ludvík Feuerbach, ME, Vybrané spisy II, 373.

9.

³⁵⁰⁾ „Ve srovnání s Hegelem je Feuerbach naprosto chudý. Avšak byl epochální po Hegelovi, protože zdůraznil určité body, křesťanskému vědomí nepřijemné a pro pokrok kritiky důležité, jež Hegel ponechal v mystickém clair-obscur (šerosvitu).“ — Marxův dopis J. B. Schweitzerovi (a redakci časopisu „Sozial-Demokrat“) z 24. 1. 1865, otištěno v Marx-Engels, Vybrané dopisy, 138.

³⁵¹⁾ Lenin, Filosofické sešity, 322, Spisy 38, 368.

³⁵²⁾ Lenin, Materialismus a empiriokriticismus, Spisy 14, 348.

³⁵³⁾ L. c. 356.

³⁵⁴⁾ L. c. 85.

³⁵⁵⁾ Lenin, Filosofické sešity, 322, Spisy 38, 368.

³⁵⁶⁾ Tato pro dějiny filosofie nesmírně zajímavá otázka, která může být doložena řadou konkrétních faktů, zde ovšem nemůže být podrobněji propracována. Pokud je mně známo, zabýval se jí zatím jen v docela letmé poznámce v r. 1931 v časopisu „Pod znamenem marxizmu“ (č. 1–2, str. 45n.) B. Bychovskij, „Lenin i nekotoryje voprosy istorii filosofii“. Česky otištěno ve Filosofickém časopise ČSAV 1956, 927n. O našem problému se zde pojednává na str. 939.

³⁵⁷⁾ Mému stanovisku se zde do jisté míry blíží stati V. A. Karpušina v čas. Voprosy filosofii 1954/4, 176n. a 1955/3, 104n. Srovnej i Georg Mende, „Karl Marx“ Entwicklung vom revolutionären Demokraten zum Kommunisten“, 8, a Adam Schaff, „Vznik a vývoj marxistické filosofie“, 124.

³⁵⁸⁾ Leninův výrok („V § 2a, napsaném Engelsem... , nacházíme vřelou chválu Feuerbacha“ — Filosofické sešity 24, Spisy 38, 32) se sice týká oddílu 2/a) 6. kapitoly „Svaté rodiny“ (MEGA 3, 264n., česky ME, Spisy 2, 110n.), napsaného Engelsem, ale protože „Svatá rodina“ je společným dílem Marxovým a Engelsem a Marx každou Engelsevu stať velmi důkladně pročítal a s Engelsem prodiskutoval, lze mít odůvodněné za to, že Marx s touto „vřelou chválou“ Feuerbacha, spočívající v ocenění Feuerbachovy proklamace materialismu („Jakmile byl starý protiklad spiritualismu a materialismu po všech stránkách vybojován a Feuerbachem jednou provždy překonán...“ — MEGA 3, 266, česky ME, Spisy 2, 112), plně souhlasil. Ostatně na jiných místech téže „Svaté rodiny“ Feuerbacha „vřele chválí“ Marx přímo, např. v citované již pasáži v MEGA 3, 316, česky l. c. 159, a jinde.

³⁵⁹⁾ „Vedle těchto spisovatelů... vděčí pozitivní kritika vůbec, tedy také německá pozitivní kritika národního hospodářství za svoje pravé založení objevům Feuerbachovým, proti jehož „Filosofii budoucnosti“ a „Thesím k reformě filosofie“ v Anekdotách — jak hojně se jich mlčky používá — malicherná závist jedněch a skutečný hněv druhých vyvolaly, jak se zdá, přímé spiknutí za tím účelem, aby byly zamlčeny.

Teprve Feuerbachem počíná pozitivní humanistická a naturalistická kritika. Čím nehluknější, tím jistější, hlubší, obsažnější a trvalejší je působení Feuerbacho-

vých spisů, jediných spisů od Hegelovy Fenomenologie a Logiky, v nichž je obsažena skutečná teoretická revoluce.“ – MEGA 3, 34, – srovnej i MEGA 3, 590. – proložil K. Marx.

³⁶⁰⁾ Srovnej Marxův v rukopise sice dodatečně škrtnutý, ale přesto napsaný odstavček o 1½ stránky níže: „Pokud si naproti tomu *Feuerbachovy* objevy vyžádaly ještě stále – alespoň ke svému *důkazu* – kritického porovnání s filosofickou dialektikou, bude samozřejmé z mého líčení.“ – MEGA 3, 35, – viz i MEGA 3, 592, proložil K. Marx.

³⁶¹⁾ Viz MEGA 3, 111–126.

³⁶²⁾ MEGA 5, 215.

³⁶³⁾ Marxův dopis Engelsovi z 24. 4. 1867, Marx-Engels Briefwechsel 3, 458.

³⁶⁴⁾ Lenin, Karel Marx, Spisy 21, 45, proložil G. R.

³⁶⁵⁾ Lenin, Filosofické sešity, 280; Spisy 38, 348, proložil Lenin.

³⁶⁶⁾ Lenin, l. c. 279; Spisy 38, 347, proložil Lenin.

³⁶⁷⁾ „V disertační práci... jeví se ještě mladý Marx jako čistokrevný idealista hegelovské školy. Ale již v článcích uveřejněných nejdříve v „Deutsch-französische Jahrbücher“... stojí pevně i s Engelsem... na stanovisku Feuerbachova humanismu. V díle nazvaném »Die heilige Familie«... činí již Marx a Engels několik dalších důležitých kroků k propracování Feuerbachovy filosofie.“ G. V. Plechanov, Základní otázky marxismu, Sočinenija XVIII, 184; česky l. c. 15. – Srovnej dále: Přejdeme nyní k Marxovi a Engelsovi. Oba byli po nějakou dobu nadšenými přívrženci Feuerbacha... Avšak již v únoru 1845 poznal Marx s jasnozřivostí génia »hlavní nedostatek« Feuerbachova materialismu.“ G. V. Plechanov, Bernstein a materialismus, Vybrané filosofické spisy II, 332.

³⁶⁸⁾ (Feuerbach) „... byl filosofickým předchůdcem Marxe a ve značné míře vytvořil filosofickou základnu toho, co nazýváme světovým názorem Marxovým a Engelsovým.“ G. V. Plechanov, Základní otázky marxismu, Sočinenija XVIII, 184; česky l. c. 15.

³⁶⁹⁾ „Cím je – při bližším osvětlení – to, co Spinoza *logicky* nebo *metafyzicky* nazývá *substancí*, *teologicky* *bohem*? Ničím jiným, než *přírodou*.“ L. Feuerbach, Werke IV, 380. – „*Příroda* je tedy Spinozovým principem, bohem, podstatou, rozumem.“ L. c. 384. – „Tajemství, pravý smysl spinozovské filosofie je – příroda.“ L. c. 391 – proložil L. Feuerbach. – Viz také G. V. Plechanov, Předmluva překladatele k 2. vydání brožury B. Engelse „Ludvík Feuerbach“, Sočinenija XVIII, 259.

³⁷⁰⁾ „Avšak příroda není Spinozovi předmětem jako bytost smyslová, nýbrž jako nemsyslová, abstraktní, metafyzická, takže *podstata přírody* u něho nevyjadřuje nic jiného než *podstatu rozumu*...“ L. Feuerbach, Werke IV, 384. – „Avšak přírodu nechápe jako přírodu smyslovou, antiteologickou, podstata přírody je mu předmětem jen jako otažitá, metafyzická, teologická bytost, jako bůh. Spinoza ruší v přírodě boha, ale naopak zase ruší v bohu přírodu. Zavrhuje dualismus boha a přírody; působení přírody, nikoli záranky, je působením božím; přesto však zůstává v základě bůh jakožto bytost od přírody odlišná, takže bůh má význam subjektu, příroda jen význam predikátu.“ L. c. 391, proložil L. Feuerbach.

³⁷¹⁾ Viz L. Feuerbach, l. c. 380.

³⁷²⁾ „Ukázali jsme, že se Marx a Engels nikdy nedrželi toho materialismu, který spinozistický soudruh nazývá přírodovědeckým, tj. materialismu Vogtova a Moleschottova. Dále jsme na základě spisů Lamettriových a Diderotových ukázali, že i francouzský materialismus XVIII. století nebyl ve skutečnosti *nic jiného než*

obměna spinozismu. Totéž jsme ukázali, i pokud šlo o *Feuerbacha*. Teprve potom, když jsme přešli k Marxovi a Engelsovi, zakladatelům vědeckého socialismu, a když jsme poukázali na blízkou příbuznost jejich názorů s názory Feuerbachovými, vyslovili jsme přesvědčení, že i jejich materialismus byl druh spinozismu.“ G. V. Plechanov, *Conti proti Kantovi aneb závět pana Bernsteina, Vybrané filosofické spisy II*, 358. — Srovnej také: „... moderní materialismus znamená pouze více či méně uvědomělý spinozismus.“ Týž, *O zdánlivé krizi marxismu*, I. c. 316. — „S hlubokým přesvědčením proto tvrdím, že se Marx a Engels v *materialistickém* období svého vývoje nikdy nevzdali Spinozova hlediska.“ Týž, *Bernstein a materialismus*, I. c. 333, proložil Plechanov.

³⁷³⁾ Viz G. V. Plechanov, *Sočinenija XVIII*, 260.

³⁷⁴⁾ G. V. Plechanov, *Základní otázky marxismu*, *Sočinenija XVIII*, 189; česky I. c. 18.

³⁷⁵⁾ L. c. 190n.; česky I. c. 19, proložil G. R.

³⁷⁶⁾ K této otázce viz V. A. Fominová, *Filosofskije vzgljady G. V. Plechanova*, 280n.

³⁷⁷⁾ „Již z těchto slov Feuerbachových o »lidské hlavě« je zjevno, že otázku o »hmotě mozku« rozhodl v »čistě« materialistickém smyslu v době, kdy psal tato slova. (Plechanov zde cituje Feuerbacha: „V diskusi mezi materialismem a spiritualismem jde — o lidskou hlavu; když jsme jednou poznali, co představuje hmota, z níž se skládá mozek, pak záhy dospějeme k jasnému nazírání na každou jinou hmotu, na hmotu vůbec.“ L. Feuerbach, *Werke X*, 129, ze statí „Ueber Spiritualismus und Materialismus“, napsané až v šedesátých letech. Toto pozdní datum ovšem nic nemění na skutečnosti, že Feuerbach zastával *mechanický* materialismus již od doby své kritiky Hegelova idealismu v r. 1839. — Pozn. G. R.) A toto Feuerbachovo řešení problému bylo přijato také Marxem a Engelsem. Stalo se základem jejich vlastní filosofie...“ Plechanov, I. c. 186; česky I. c. 16.

³⁷⁸⁾ „Ale už víme, že Marx a Engels také byli po nějakou dobu následovníky Feuerbachovými. Ostatně jimi zůstali do konce svého života, pokud jde o obecný filosofický názor na vztah subjektu k objektu... Marx a Engels si navždy zachovali, celkem vzato, stejné smýšlení s Feuerbachem v otázkách filosofie...“ G. V. Plechanov, *Od idealismu k materialismu*, *Sočinenija XVIII*, 178n.

³⁷⁹⁾ G. V. Plechanov, *Základní otázky marxismu*, *Sočinenija XVIII*, 196n.; česky I. c. 24. Viz také Plechanov, *Příspěvky k dějinám materialismu*, kap. III. Marx, *Vybrané filosofické spisy II*, 118n.

³⁸⁰⁾ Plechanov, *Základní otázky marxismu*, I. c. 198; česky I. c. 25.

³⁸¹⁾ L. c. 197; česky I. c. 24.

³⁸²⁾ K. Marx, *Předmluva Ke kritice politické ekonomie*, *Před-Engels*, *Vybrané spisy I*, 370 — proložil G. R.

³⁸³⁾ Viz např. G. V. Plechanov, I. c. 199n.; česky I. c. 26, nebo z dřívější doby stať K šedesátému výročí Hegelovy smrti, *Vybrané filosofické spisy I*, 395n. Srovnej také Plechanov, *O vývoji monistického názoru na dějiny*, I. c. I, 474n. a porůznu.

³⁸⁴⁾ Viz např. Mehringovu recenzi Plechanovových „Základních otázek marxismu“ v „*Neue Zeit*“ 1910, otištěno v Mehringově knize *Zur Geschichte der Philosophie*, 336n.

³⁸⁵⁾ Viz Franz Mehring, *Geschichte der Deutschen Sozialdemokratie I*, 129n., 305n.

³⁸⁶⁾ Viz Franz Mehring, *Na straže marksizma*, 1927, str. 97, 10 — citováno podle Baku-radze, I. c. 4.

³⁸⁷⁾ „Marx a Engels zastávali stále filosofické stanovisko Feuerbachovo, pokud především materialismus na historickou oblast nerozšířili a neprohloubili; byli, aby-
chom věc stručně a jasně vyjádřili, v přírodovědecké oblasti stejně tak mechanic-

kými materialisty, jako byli v oblasti společenskovědní materialisty historickými.“ – Franz Mehring, Zur Geschichte der Philosophie, 337. „Mechanický materialismus je v přírodovědecké oblasti tím vědeckým badatelským principem, jakým je v oblasti společenskovědní historický materialismus. Tvrdit, že Marx a Engels, když odpírali mechanickému materialismu jeho právo v oblasti historie, odpírali mu také jeho právo v oblasti přírody, znamená vykazovat tyto muže z okruhu vědeckého myšlení do oblasti pověry...“ Franz Mehring, l. c. 260.

³⁸⁸⁾ „Marx nepřevzal ani Hegelovu dialektickou metodu, ani Feuerbachův abstraktně izolovaný materialismus bez prozkoumání. Onu převrátil důkazem, že se myšlenky neztělesňují ve věcech, nýbrž že se věci odrážejí v myšlenkách. Tento rozšířil v historický materialismus, tím že ukázal, jak v něm byl činný neustávající tok dialektického procesu... Vskutku – dokonale provedení principu (Hegelovy dialektiky a Feuerbachova materialismu – pozn. G. R.), to je epochální význam historického materialismu, jež rozvinuli Marx a Engels.“ Franz Mehring, Geschichte der Deutschen Sozialdemokratie I, 306, 308.

³⁸⁹⁾ Předmluva k MEGA, MEGA 1/1, XXIV.

³⁹⁰⁾ Pokud jde o Plechanova, viz pozn. 367. – Franz Mehring, Karl Marx, 127.

³⁹¹⁾ Marx-Engels, Vybrané spisy 2, 401.

³⁹²⁾ Viz Georg Mende, Karl Marx Entwicklung vom revolutionären Demokraten zum Kommunisten, 8.

³⁹³⁾ G. Mende, l. c. 8, proložil G. R.

³⁹⁴⁾ G. Mende, l. c. 109.

³⁹⁵⁾ E. Albrecht, Die Entstehung der marxistischen Philosophie in den Frühschriften von Marx und Engels, 9 – proložil G. R.

³⁹⁶⁾ Lenin, Filosofické sešity, 279; Spisy 38, 347.

³⁹⁷⁾ Velmi správně se v tomto smyslu vyjadřuje Bakuradze, l. c. 59.

³⁹⁸⁾ Viz Bakuradze, l. c. 15.

^{398a)} Výtečnou analýzu těchto německých poměrů podal Palmiro Togliatti, Od Hegela k marxismu, Filosofický časopis ČSAV 1956, 132n.

⁴⁰⁰⁾ Marx nazývá Hegelovu dialektiku „matkou“ sice v souvislosti s kritikou „kritické kritiky“ Bruna Bauera a spol., v níž právě mladohegelovskému idealismu vytýká, „... že vůbec neprojevil ani tušení, že je nyní třeba kriticky se vyrovnat se svou matkou, s hegelovskou dialektikou...“ MEGA 3, 151. Právě z tohoto kontextu a z formulace však vyplývá, že tento genetický vztah přisuzoval i svému vlastnímu filosofickému vývoji.

⁴⁰¹⁾ Srovnej Bedřich Engels, Předmluva k „Německé selské válce“: „Bez předchozího vývoje německé filosofie, zejména bez Hegela, nebyl by nikdy vznikl německý vědecký socialismus – jediný vědecký socialismus, který kdy existoval.“ Marx-Engels, Vybrané spisy I, 67.

⁴⁰²⁾ V dopise Engelsovi ze 14. 1. 1858 píše Marx, máje na mysli svoji práci na „Kritice politické ekonomie“: „V metodě zpracování mi velmi posloužilo, že jsem by mere accident (úplnou náhodou – pozn. G. R.) – Freiligrath našel několik původně Bakuninovi patřících svazků Hegela a zaslal mi je jako dáreček – znovu prostudoval Hegelovu Logiku. Jestliže někdy zase přijde čas na takové práce, měl bych velkou chuť ve dvou nebo třech tiskových arších učinit prostému lidskému rozumu přístupné to *racionální* na metodě, kterou H(egel – pozn. G. R.) objevil, ale současně mystifikoval.“ Marx-Engels, Briefwechsel 2, 341 – podtrhl K. Marx.

⁴⁰³⁾ V tomto smyslu píše také Lenin: „V »Kapitálu« je na jednu vědu aplikována materialistická logika, dialektika a teorie poznání..., teorie toho materialismu,

jenž vzal od Hegela všechno cenné a jenž toto cenné dále rozvinul.“ Filosofické sešity, 207; Spisy 38, 322.

⁴⁰⁴⁾ Srovnej V. I. Lenin: „... musíme pochopit, že bez solidních filosofických základů nemůže žádná přírodní věda, žádný materialismus obstát v boji proti náporu buržoazních idejí a proti ožívování buržoazního světového názoru... Chtějí-li spolupracovníci časopisu »Pod zamenem marksizma« dosáhnout tohoto cíle, musí organizovat soustavné studium Hegelovy dialektiky z materialistického hlediska, tj. té dialektiky, kterou Marx prakticky aplikoval jak ve svém „Kapitálu“, tak ve svých historických a politických pracích...“

Takové studium, takový výklad a taková propaganda Hegelovy dialektiky jsou ovšem neobyčejně obtížné a první pokusy v tomto směru se jistě neobejdou bez chyb. Ale nechybuje jen ten, kdo nic nedělá. Budeme-li vycházet z toho, jak materialisticky pojatou Hegelovu dialektiku aplikoval Marx, budeme s to a budeme muset tuto dialektiku po všech stránkách rozpracovávat, otiskovat v časopise výňatky z hlavních Hegelových děl, vykládat je materialisticky tak, že je budeme komentovat příklady ukazujícími, jak je dialektika aplikována u Marxe, a také příklady aplikace dialektiky na poli ekonomických a politických vztahů... Neuloží-li si materialismus takový úkol a nebude-li jej soustavně plnit, nemůže být bojovým materialismem.“ O významu bojového materialismu, Spisy 33, 231n.

⁴⁰⁵⁾ „I u Feuerbacha, který byl myslitelem zcela jiného rázu než Bauer, Stirner aj., bylo by nesprávné říkat, že Marx byl prostě jeho následovatelem. Toto zkoumání... mělo rozhodující význam proto, že urychlilo postup osvobození, jenž již probíhal, že přispělo k uznání myšlenky, která se vypracovávala.“ Palmiro Togliatti: Od Hegela k marxismu, Filosofický časopis ČSAV 1956, 132.

⁴⁰⁶⁾ Viz Ivan Dubský, Významný příspěvek k dějinám marxistické teorie, Nová mysl 1956/5, 439n.

10.

⁴⁰⁷⁾ O novokantovském filosofickém revizionismu viz monografii B. A. Čagina, Bor'ba marksizma-leninizma protiv filosofskogo revizionizma v konce XIX — načale XX vekov, Leningrad 1959, zvláště v kap. IV.: Revizionismus a jeho filosofické základy, str. 90n., jakož i starší práci L. Rudase, Der dialektische Materialismus und die Sozialdemokratie, Moskva-Leningrad 1934, informující také o novohegelovském revizionismu. — Bohatý materiál o novokantovských komoleních Marxe, zpracovaný z katolického stanoviska a značně stranící (thomisticky interpretovanému) Kantovi, přináší práce P. Erharda Schlunda, Die philosophischen Probleme des Kommunismus vornehmlich bei Kant, München 1922.

⁴⁰⁸⁾ „Avšak i tam, kde již dávno bylo jasné poznání, že tak zvané materialistické pojetí dějin nemá vůbec co dělat s materialismem... Materiální však, o němž hovoří materialistické pojetí dějin, vztahuje se právě a výlučně na takové životní poměry, totiž na hospodářské vztahy, jež se v materiální přírodě vůbec nevy-skytují; zkrátka, toto materiální již není *ničím věčným*, nýbrž je to něco lidského a jako takové je to již nutně něco *duchovního*.“ Max Adler, Marxistische Probleme, 3n.; srovnej také Max Adler, Wegweiser, 232. — „Materialistické pojetí dějin nechápe historický proces dualisticky, nýbrž monisticky ze zákonitosti sociálního života, která může být jen jediná: *psychická*.“ Max Adler, Marxistische Probleme, 16 — proložil M. Adler.

⁴⁰⁹⁾ „... stále si ještě nemůžeme zvyknout chápat marxismus jako to, čím skutečně

a ve své podstatě je, jako systém vědy, nikoli však jako nějakou filosofii... Naproti tomu je znovu třeba výslovně zdůraznit, že marxismus není ve svém celku světovým názorem, ani speciálně ve své dialektice teorií poznání. Neklade si úkol, aby dal odpověď na otázku po povaze a smyslu světového dění, a neklade si ani zvláštní otázku po možnosti poznání, dokonce ani po poznání sociálním. Jeho problémem je pouze poznání vlastních sociálních jevů a pochodů, a sice jejich kauzální zákonitosti, u Marxe dokonce speciálně jedné epochy sociálního života, kapitalistického společenského zřízení. Marxismus je tedy ve své specifické činnosti v podstatě vědou, v níž světónázorové prvky u Marxe a Engelse představují jen oddělitelné, pouze historicky a psychologicky hodnotitelné příměsky.“ Max Adler, l. c. 37n. — „... pokud jde o Marxe, mohu v něm vidět pouze druh přírodovědného pozitivismu, asi toho druhu, jaký zastává Arnošt Mach.“ L. c. 62; viz dále i l. c. 63.

⁴¹⁰⁾ „Ale takovým způsobem se může (marxismus — pozn. G. R.) stejně dobře spojit s tím nebo s oním filosofickým světovým názorem, stejně dobře s materialistickým jako se spiritualistickým, stejně dobře se systémem panteistickým jako ateistickým. Je to jediné záležitosti myšlenkové práce přívrženců těchto různých systémů, aby vytvořili takovou spojitost, která se jim zdá logicky dostatečná... Musíme... říci, že je třeba odmítnout nejen každé ztotožnění marxismu s určitým světovým názorem, ale také každé jeho spojení s nějakou filosofií v tom smyslu, že by ta měla být jeho nezbytným zdůvodněním.“ Max Adler, l. c. 63n. — proložil M. Adler. — Srovnej dále l. c. 76.

⁴¹¹⁾ „A dialektika je pouze specifická pracovní metoda, s níž se věda dovede nejbezpečněji zmocňovat svého předmětu, který je zde dán ve stálé změně svých určení.“ Max Adler, l. c. 38.; srovnej dále l. c. 82. — O Adlerově výkladu Hegela viz l. c. 34.

⁴¹²⁾ Podrobněji viz Max Adler, l. c. 76n.

⁴¹³⁾ Viz Max Adler, l. c. 61, 66, 71, 72. — O Adlerově tezi, že Feuerbachovo učení je pozitivismus, viz zvláště Max Adler, Wegweiser, 167.

⁴¹⁴⁾ Viz Max Adler, Wegweiser, 157; srovnej také Max Adler, Marxistische Probleme, 73.

⁴¹⁵⁾ Např. Max Adler, l. c. 18.

⁴¹⁶⁾ Th. G. Masaryk, Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus. Studien zur sozialen Frage, Wien 1899.

⁴¹⁷⁾ „Marx a Engels poznali ve Francii positivism, a ten pak měl na jejich názory vliv rozhodný. To je mnohem důležitější pro vývoj Marxův a Engelsův nežli vliv jednotlivých učení a vzorů socialistických. ... ve filosofickém a vědeckém vývoji Marxově má positivism důležitost hlavní...“ T. G. Masaryk, Otázka sociální I, 51, 52; viz dále str. 57, 60, 86n.

⁴¹⁸⁾ Viz např. l. c. I, 51, 90n., 207n., II, 312n.

⁴¹⁹⁾ Viz např. l. c. I, 58, 60, 264.

⁴²⁰⁾ Viz např. l. c. I, 35, 42, 44, 48, 67, 74n., 92, 110, II, 136, 210.

⁴²¹⁾ „Marxův filosofický základ, řekl bych jeho filosofická kostra, je ve filosofii Hegelově. Ducha Marxova formoval Hegel. Heglovskou kostru vyplnil měkkými částmi Feuerbach a heglovská levice... Z Feuerbacha má Marx svůj materialistický pozitivism...“ L. c. I, 57; srovnej také II, 252. — „Vývoj tohoto nového názoru je vyznačen jmény: Hegel — Feuerbach — Marx; pantheism — humanism — socialism; Bůh — člověk — proletář.“ L. c. I, 59. — „...přede všemi jde Hegel, potom Feuerbach a Marx... Marx vychází z Hegela a z Feuerbacha.“ L. c. I, 264.

- „Marx a Engels spojili Hegla a Feuerbacha, jdou však ještě dále.“ L. c. I, 265. – „Marx zavrhuje tudíž Heglovu dialektiku docela důsledně. Engels a Marx chválí také Feuerbacha, že překonal heglouvskou dialektiku – ale, ejhle, přes to ji dodatečně přijímá v plném rozsahu.“ L. c. I, 67. – „Marx a Engels nepoznali, že se jim dialektika nehodí.“ L. c. I, 68. – Tyto doklady z Masaryka by mohly být ještě značně rozhojněny.
- ⁴²²⁾ Viz např. Friedrich Jodl, Ludwig Feuerbach, 27, 32, 53n., 57, 60, 62n. – Srovnej také A. Levy, La philosophie de Feuerbach et son influence sur la littérature allemande, Paris 1904, který má celou zvláštní kapitolu o Feuerbachově pozitivismu. – Obdobně zastírá Feuerbachův materialismus i novější buržoazní Feuerbachův vykladač S. Rawidowicz, Ludwig Feuerbach Philosophie, Ursprung und Schicksal, Berlin 1931. – Viz Schuffenhauer, l. c. II, pozn. 243, str. 711n.
- ⁴²³⁾ Friedrich Albert Lange, Geschichte des Materialismus II, 72–78; viz zvláště str. 73.
- ⁴²⁴⁾ Informativní přehled staršího období novohegelovství zvláště německého, psaný z hlediska novokantovského, podal Heinrich Levy, Die Hegel-Renaissance in der deutschen Philosophie, Charlottenburg 1927. – Z hlediska existencialistického napsal důkladnou studii o tomto období Siegfried Marck, Die Dialektik in der Philosophie der Gegenwart, Tübingen 1929. – Stručný marxistický přehled novohegelitismu podal v poslední kapitole své „Filosofie Hegelovy“ M. F. Ovsjannikov: Filosofija Gegelja, Moskva 1959.
- ⁴²⁵⁾ Viz např. T. G. Masaryk, Otázka sociální II; 270n. – Srovnej také Karel Čapek, Hovory s TGM, III, 183.
- ⁴²⁶⁾ J. Plenge, Marx und Hegel, Tübingen 1911.
- ⁴²⁷⁾ Viz E. A. von Buggenhagen, Die Stellung zur Wirklichkeit bei Hegel und Marx, 18, 19.
- ⁴²⁸⁾ „Je ovšem pravda, že Marx a Engels nezakládají žádný světový názor... Je také správné, že nejenom jejich teorie třídního boje, ale i jejich materialistický výklad dějin jsou *logicky* zcela slučitelné s jakoukoli nematerialistickou filosofií, třeba i s křesťanskou.“ Hendrik de Man, Zur Psychologie des Sozialismus, 14 – proložil de Man. – Francouzský překlad de Manovy knihy, přepracovaný a zkrácený, vyšel s příznačným titulem „Au delà du Marxisme“ („Na druhé straně marxismu“), 2. vyd., Paris 1929.
- ⁴²⁹⁾ Viz de Man, l. c. 18.
- ⁴³⁰⁾ Informativní přehled těchto hegelianizujících interpretací Marxe podali u nás Jaroslav Kudrna ve své strojopisné disertaci „K Hegelovu pojetí vztahu dialektiky a historismu“, Brno 1959, a ve svých článkách ve Filosofickém časopise ČSAV 1958, 175n. a 1959, 495n., a zčásti Jindřich Zelený ve stati „K problému logiky Marxova Kapitálu“, Filosofický časopis ČSAV 1960, 182n.
- ⁴³¹⁾ Karl Löwith, Von Hegel zu Nietzsche, 2. Aufl., Stuttgart 1950.
- ⁴³²⁾ Jean Hyppolite, Étude sur Marx et Hegel, 114.
- ⁴³³⁾ „Pro Marxe je vskutku jako pro Kierkegaarda – a jejich blízkost není tak podivná, jak by se zdálo na první pohled – filosofií především Hegel...“ J. Hyppolite, l. c. 111. – O shodách Marxe s Kierkegaardem viz l. c. 114n.
- ⁴³⁴⁾ Viz Hyppolite, l. c. 113.
- ⁴³⁵⁾ Na Lukáče se Hyppolite odvolává především na str. 82n. citovaného díla.
- ⁴³⁶⁾ Přehlednou a přes svoji kritičnost bohužel dosti objektivistickou studii o existencialismu podala u nás – aniž však jako jeho podstatný rys zdůraznila, že je přímo i nepřímou bojovnou polemikou proti marxismu – Milena Jetmarová-Tlustá

- v „Malé moderní encyklopedii“ (L. Tondl a kolektiv, Současná západní filosofie, Praha 1958, str. 86n.); srovnej také její článek „Existencialismus, jeho filosofická podstata a funkce“, Nová mysl 1958, 638n.
- ⁴³⁷⁾ Heinrich Popitz, Der entfremdete Mensch. Zeitkritik und Geschichtsphilosophie des jungen Marx. Basel 1953.
- ⁴³⁸⁾ M. Bocheński, Der sowjetrussische dialektische Materialismus (Diamat), 2. přepracované vyd., Bern 1956.
- ⁴³⁹⁾ Viz M. Bocheński, l. c. 33.
- ⁴⁴⁰⁾ Např. Gustav A. Wetter, Der dialektische Materialismus. Seine Geschichte und sein System in der Sowjetunion, 3. Aufl., Wien 1956, str. 59n. aj.
- ⁴⁴¹⁾ Viz zásadní kritiku Wetterova spisu podanou G. Klaussem, Jesuiten-Gott-Materie, Berlín 1958; Wetterovými názory na Feuerbachův vliv na mladého Marxe se zabývá hlavně na str. 29n.
- ⁴⁴²⁾ Srovnej hlavně G. A. Wetter, l. c. 26, 28, 40.
- ⁴⁴³⁾ „Tak dospívá Marx zužitkováním jak hegelovské dialektiky, tak feuerbachovského antropologismu ke koncepci materialistického pojetí dějin a k požadavku komunismu.“ G. A. Wetter, l. c. 32. — „Hegelovská dialektika a feuerbachovský materialismus se tak jeví jako hlavní stavební kameny marxistické filosofické budovy.“ L. c. 59. — Srovnej také l. c. 24.
- ⁴⁴⁴⁾ Určitému uznání Marxe se dnes nevyhnul ani páter Wetter; aby však zachránil svoji celkovou koncepci, přisuzuje tyto Marxovy kvality hlavně silným stopám hegelovství. Právě proto tvrdí dále, že dnešní marxismus-leninismus nenavazuje ani tak na Marxe, jako daleko více na „Engelsem popularizovanou a zploštělou vulgární dialektiku“. Srovnej G. A. Wetter, l. c. 139.
- ⁴⁴⁵⁾ Rozhodující Feuerbachův vliv na vývoj názorů mladého Marxe, jehož výsledkem je marxismus jakožto syntéza antropologického materialismu s Hegelovou dialektikou, dokazuje také Konrad Bekker, Marx' philosophische Entwicklung, sein Verhältnis zu Hegel. Zürich-New York 1940. — Kniha mi bohužel nebyla přístupná. — Obdobně zveličuje momenty antropologismu u mladého Marxe západoněmecký existencialista E. Thier.
- ⁴⁴⁶⁾ Srovnej Marxmilian Rubel, Karl Marx. Essai de biographie intellectuelle, 61, 64n.
- ⁴⁴⁷⁾ Viz Rubel, l. c. 188n.
- ⁴⁴⁸⁾ Viz Rubel, l. c. 111.
- ⁴⁴⁹⁾ Rubel, l. c. 65.
- ⁴⁵⁰⁾ Viz Rubel, l. c. 439.
- ⁴⁵¹⁾ Viz André Piettre, Marx et Marxisme, 21.
- ⁴⁵²⁾ Viz A. Piettre, l. c. 146n.
- ⁴⁵³⁾ Viz A. Piettre, l. c. 143.
- ⁴⁵⁴⁾ Viz A. Piettre, l. c. 150.
- ⁴⁵⁵⁾ Viz A. Piettre, l. c. 144.
- ⁴⁵⁶⁾ Piettre Bigo dokonce tvrdí, že „Marx není ekonom, v politické ekonomii nic nepřinesl“. P. Bigo, Humanisme et économie politique chez Karl Marx, 248.
- ⁴⁵⁷⁾ Viz P. Bigo, l. c. 27.
- ⁴⁵⁸⁾ Viz např. P. Bigo, l. c. 139.
- ⁴⁵⁹⁾ Srovnej P. Bigo, l. c. 31.
- ⁴⁶⁰⁾ Je proto zcela nesprávné tvrzení Slavomila Strohse v jeho předmluvě k českému překladu Feuerbachových „Zásad filosofie budoucnosti...“, Praha 1959, že „existencialismus komplikovanou cestou hledá Marxe“, l. c. 16. Toto tvrzení zkresluje základní rysy existencialismu jako celku, je slepé k jeho politické funkci v kapi-

talistických zemích i k jeho snahám o proniknutí do marxistického tábora a není udržitelné ani v těch ojedinělých, naprosto ne charakteristických případech poctivě hledajících lidí, kteří se skutečně prodírají houštinami existencialistických nálad k pochopení marxismu-leninismu. S. Stroh byl zde pravděpodobně veden snahou vyvarovat se dogmatismu a neztlížit hledajícím cestu; zapomněl však na starou zkušenost, že v ideovém boji nikdy nepomohou tápajícím koncese činěné jejich tápání, nýbrž jedině zásadní ideové stanovisko a plné osvětlení jejich bloudění. Budiž světlo – to je zásada marxismu, nikoli koncese rozmanitým iluzím, taktizování a shovívavé úsměvy. Každý jiný postup je služba medvědí a objektivně podpora nepřátel dělnické třídy. Dogmatismu nelze čelit ústupem od zásad a zastíráním společenského smyslu nemarxistických, resp. protimarxistických teorií. Stanovisko s. Strohse je věcně nepravdivé a – právě proto – i politicky velmi škodlivé.

⁴⁶²⁾ Srovnej Jean Yves Calvez, *La pensée de Karl Marx*, 338, a znovu 353.

⁴⁶³⁾ Srovnej Maurice Merleau-Ponty, *Les aventures de la dialectique*, 87.

⁴⁶⁴⁾ Viz M. Merleau-Ponty, l. c. 305n.

⁴⁶⁵⁾ Neměl jsem bohužel možnost na konkrétním materiálu doložit zprávy, podle nichž se podobná argumentace objevuje také v listech jugoslávských.

⁴⁶⁶⁾ „Rozhodujícím způsobem se však ve veškeré měšťácké renesanci Hegela projevuje reakční úkol učinit přechod od Hegela k Marxovi neschůdným.“ Ernst Bloch, *Subjekt-Objekt. Erläuterungen zu Hegel*, 363.

⁴⁶⁷⁾ „... mladý Hegel psal věty, které se jenom silou své řeči nabitou myšlenkami odlišují od Feuerbachových důslednějších antropologizací, ... dlouho před Feuerbachem ...“ E. Bloch, l. c. 379; srovnej i strany následující.

⁴⁶⁸⁾ E. Bloch, l. c. 385n., hlavně str. 387. Srovnej také str. 413.

⁴⁶⁹⁾ „... totiž u Hegela není všechno ideou, co se tak nazývá; že naproti tomu je mnohé, co pod rouškou ideje tvrdí, že mechanicky znehybněná hmota nemá žádnou pravdivost, kryptomaterialistické. A Hegel vzdává materialismu čest všude tam, kde tuší, že jeho ztotožnění s mechanickým nivelováním není případné.“ – E. Bloch, l. c. 412. – Srovnej také str. 414 a 416 – „hegelovský kryptomaterialismus“.

⁴⁷⁰⁾ Obdobné objektivně revizionistické přeceňování Hegela třeba konstatovat i u Fritze Behrense, např. v jeho stati „Zur Entwicklung der politischen Oekonomie beim jungen Marx“, časopis *Aufbau* 1953, 444n.

⁴⁷¹⁾ Georg Lukács, *Der junge Hegel und die Probleme der kapitalistischen Gesellschaft*, Berlín 1954.

⁴⁷²⁾ Engelsův dopis Konrádu Schmidtovi z 5. 8. 1890, otištěno v *Marx-Engels, Vybrané dopisy*, 378.

⁴⁷³⁾ O „Sešitech z Kreuznachu“ viz MEGA 1/2, 105n. a podrobněji 118–136. K otázce jejich datování viz předmluvu k MEGA 1/2, XXVn.

11.

⁴⁷⁴⁾ „Roku 1842–43 jako redaktor „Rheinische Zeitung“ octl jsem se poprvé v rozpácích, když jsem se musel účastnit diskusí o tak zvaných materiálních zájmech. Jednání rýnského zemského sněmu o lesním pychu a parcelaci pozemkového vlastnictví, úřední polemika o situaci mohelských rolníků, ... posléze debaty o volném obchodu a ochranných clech daly první popudy k tomu, abych se zabýval ekono-

mickými otázkami.“ – K. Marx, Předmluva Ke kritice politické ekonomie, Marx-Engels: Vybrané spisy 1, 369.

- ⁴⁷⁵⁾ Dokonce i Auguste Cornu ve své jinak znamenité a dosud nepřekonané monografii „Karl Marx und Friedrich Engels. Leben und Werk. 1. Band: 1818–1844“ de facto podceňuje význam společensko-politické praxe pro genesi marxismu, i když jej deklarativně vyzvedává; v konkrétním historickém líčení Marxova vývoje však oproti významu praxe význam Feuerbachův i ostatních mladohegelovců přeceňuje – viz shrnutí 4. kapitoly „Politický radikalismus“ na str. 260. a zvláště 261., a dále závěr knihy na str. 542. – Srovnej také A. Cornu, Karel Marx a moderní myšlení, 79, 96, 102, 128, a A. Cornu, Karl Marx. Die ökonomisch-philosophischen Manuskripte, 3.
- ⁴⁷⁶⁾ Viz Engelsův dopis Richardu Fischerovi z 5. 4. 1895, citováno podle Rjazanovovy předmluvy k MEGA 1/1, LXVII.
- ⁴⁷⁷⁾ Viz „Karl Marx, Chronik seines Lebens“, 22.
- ⁴⁷⁸⁾ „Jen ten, kdo poznal vědychtivost, zvidavost, mravní energii francouzských a anglických dělníků a jejich neúnavné úsilí vyvíjet se, dovede si učinit představu o lidské ušlechtilosti tohoto hnutí.“ – Marx-Engels, Die heilige Familie, MEGA 3, 256, česky ME Spisy 2, 102.
- ⁴⁷⁹⁾ Je snad zbytečné opírat toto konstatování citátem z marxistického klasika, ale jako potvrzení zde stůjž: „Strauss, Bauer, Stirner a Feuerbach byli odnožemi hegelovské filosofie, pokud neopouštěli půdu filosofie... jediný Feuerbach byl významným filosofem.“ – B. Engels, Ludvík Feuerbach, Marx-Engels: Vybrané spisy 2, 401n.
- ⁴⁸⁰⁾ Z celkem osmi tzv. „berlínských“ excerptních sešitů z r. 1840–41 věnuje Marx Spinozovi celé tři, celkem 38 stran; jsou to z větší části výpisky ze Spinozových dopisů, což jenom dosvědčuje Marxův velký zájem o Spinozu. Pro porovnání: Arisotelovi v této době věnuje 2 sešity a celkem 26 stran, Humeovi 16 stran. – Viz MEGA 1/2, 104 a 108n. – To ovšem neznamená, že se event. neztratily některé Marxovy poznámky ze studia jiných filosofů, třeba podrobnější než jeho excerptce ze Spinozy; v každém případě jsou však „berlínské sešity“ a charakter jejich spinozovských výpisků svědectvím toho, že mladý Marx Spinozu velmi důkladně studoval.
- ⁴⁸¹⁾ Srovnej Engelsovy dopisy Marxovi z 22. 2. 1845 a ze 17. 3. 1845 – Marx-Engels, Briefwechsel 1, 18n.
- ⁴⁸²⁾ O Hessově spolupráci na „Německé ideologii“ viz Marxův dopis nakladateli Leskovi z 31. 7. 1846, zčásti otištěný v MEGA 5, X; srovnej dále MEGA 5, 518, 564 a 639, jakož i český překlad „Německé ideologie“, ME Spisy 3, pozn. 201., str. 619. – Viz také G. A. Bagaturija: K istorii napisanija, opublikovanija i issledovanija „Německoj ideologii“ Marksa i Engelsa, ve sborníku „Iz istorii formirovanija i razvitija marksizma“ 61, 64. – O Hessově stati proti Rugovi viz MEGA 5, 564n. G. A. Bagaturija l. c. 63 přesvědčivě dokazuje, že je totožná se statí, kterou Hess otiskl 5.–8. srpna 1847 v „Deutsche Brüsseler Zeitung“ pod názvem: „Spisy Doktora Graziano. Dva roky v Paříži, statě a vzpomínky A. Ruga.“
- ⁴⁸³⁾ Fr. Engels, Die wahren Sozialisten, MEGA 6, 73n., česky ME Spisy 3, 552n.
- ⁴⁸⁴⁾ „Rozumí se samo sebou, že jsem vedle francouzských a anglických socialistů použil také německých socialistických prací. Obsahově bohaté a originální německé práce se však pro tuto vědu – vedle spisů Weitlingových – redukují na Hessovy statě psané v 21 arších a na Engelsův „Nástin kritiky národního hospodářství“ v německo-francouzských Ročenkách, kde jsem rovněž zcela všeobecným

způsobem naznačil první prvky této práce.“ – K. Marx, Vorrede zu den Oekonomisch-philosophischen Manuskripten, MEGA, 3, 33n., – proložil K. Marx.

⁴⁸⁵⁾ Viz Hessův dopis Marxovi z 20., 29. 5. 1846, citováno podle Karl Marx, Chronik seines Lebens, 33.

⁴⁸⁶⁾ „Moses (tj. Hess – pozn. G. R.) a Herwegh... nejsou ostatně v očích Němců tak sešlí jako v našich. V žádném případě nelze, jako např. u chlapků jako je Grün atd., otevřeně říci, že jsou lumpové.“ – Marxův dopis Engelsovi z 24. 11. 1864, ME Briefwechsel 3, 249. – – „P. T. Klingsovi jsem psal, že je těžké rozhodnout mezi Mosesem a Bernhardem (tj. Hessem a Berhardem Beckerem – pozn. G. R.), že je to ale také zcela zbytečné. Oba jsou poctiví a oba neschopní.“ – Marxův dopis Engelsovi z 2. 12. 1864 – l. c. 253. – Srovnej dále dopis Jenny Marxové Engelsovi z 30. 3. 1865 – l. c. 311, a Marxův dopis Engelsovi z 30. 11. 1867 – l. c. 541.

⁴⁸⁷⁾ B. Engels, Ludvík Feuerbach, ME Vybrané spisy 2, 402 – proložil G. R.

⁴⁸⁸⁾ Engels např. nenapsal (kromě zmínek v osobní korespondenci) nic o Hessovi; Hessův význam pro vznik marxismu je jistě mnohem menší a ovšem zcela jiného druhu než význam Feuerbachův, ale zase v době do r. 1845 ne tak malý, aby mohl být v seriózním pojednání zanedbán.

⁴⁸⁹⁾ Abychom vzpomněli pouze starších a pouze těch, kteří i v teorii byli bezprostředně přínosem: Josef Dietzgen, Paul Lafargue, August Bebel, G. V. Plechanov, Antonio Labriola, Franz Mehring, Rosa Luxemburgová, Antonio Gramsci, ve svém mládí i Karl Kautsky a mnoho, mnoho jiných.

⁴⁹⁰⁾ Z dosavadní mně přístupné literatury se tomuto požadavku nejvíce blíží velká práce Augusta Cornuho: „Karl Marx und Friedrich Engels...“, ale ani on, ačkoliv značně zevrubně probírá jednotlivé autory z okruhu mladohegelovců atd. a líčí i jejich vliv na vývoj Marxův, nevystihuje dostatečně jejich působení jako celku a nedává Marxovi vyrůstat z kritiky velkých myšlenkových *proudů* jeho doby. Popisuje sice znamenitě Marxův myšlenkový vývoj, ale tento vývoj sám není dostatečně motivován; příčina je podle našeho názoru v tom, že Cornu postihuje a líčí hlavně dějiny idejí, aniž by je dostatečně spojoval s třídním bojem. Zdůrazňuje sice význam výrobní, vědecké i sociálně-revoluční praxe pro genesi a vývoj idejí, ale v konkrétním výkladu z ní dostatečně důsledně nevychází, a proto také líčí celkem izolovaně vliv jednoho filosofa po druhém a syntetický pohled mu chybí. – Viz také pozn. 475.